

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Ly-Sandra Palm

**VAHENDUSE TÄNASE PRAKTIKA JA SOBIVATE
MUDELITE ANALÜÜS**

Magistritöö

Juhendaja: mag.iur Anna Markina

Tartu

2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. ÕIGUSLIK ANALÜÜS TAASTAVA ÕIGUSE RAKENDAMISE VÕIMALUSTE KOHTA KARISTUSÕIGUSES.....	11
1.1 Ohvriabi direktiiv.....	11
1.2 Euroopa Nõukogu ministrite soovitus.....	13
1.3 Veneetsia deklaratsioon.....	14
1.4 ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon.....	15
1.5 Lepitusmenetluse regulatsioonid kriminaalmenetluses.....	16
1.6 Alaealiste suunamine konfliktivahendusse.....	18
1.7 Lepitusteenus.....	21
2. UURINGU METOODIKA.....	25
2.1 Uuringu meetod.....	25
2.2 Uuringu valim.....	25
3. UURINGU TULEMUSED JA JÄRELDUSED.....	27
3.1 Taastav õigus kui õigussüsteemi vajalik osa.....	27
3.2 Konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse sarnasused ja erinevused.....	31
3.3 Lepitusmenetluse ja konfliktivahenduse korraldus.....	33
3.4 Ohvrite vajadused lepitusmenetluses ja konfliktivahenduses.....	40
3.5 Osaliste informeeritus.....	45
3.6 Süüteo asjaolude omaks võtmine.....	49
3.7 Vabatahtlikkus.....	51

3.8 Konfidentsiaalsus ning kokkulepped.....	52
3.9 Lapse autonoomsus.....	54
KOKKUVÕTE.....	58
ANALYSIS OF CURRENT MEDIATION PRACTICES AND SUITABLE MODELS.....	64
KASUTATUD KIRJANDUS.....	69
KASUTATUD ÕIGUSAKTID.....	70

SISSEJUHATUS

Kriminaalmenetlus kui selline kõlab ilmselt paljudele inimestele protsessina, millega nad ei soovi oma elu jooksul kokku puutuda. Ideaalne eeldus oleks, et selles protsessis ei soovita olla mitte ükski menetlusosaline. Küll aga on paratamatus, et sellise protsessiga peavad paljud inimesed enda elus kokku puutuma. Olgu nad siis selles protsessis kannatanud, süüdistatavad, tunnistajad või muu oluline osapool kriminaalmenetluses. Võib eeldada, et menetluses osalemine mõjutab neid kõiki. Kurb tõdemus on, et menetluses osalemine ning selle tulemus on ohvrite jaoks pigem ebameeldiv. Lisaks sellele võib kriminaalmenetlus mõjutada ka ohvri perekonda, sõpru või muud ohvriga seotud kogukonda.¹ Ideaalses maailmas oleks meil tegemist kriminaalmenetlusega, millest koorub vaid ainuõige lahendus ning kõik osapooled on sellega rahul. On ilmselgelt naiivne arvata, et sellist ideaalset süsteemi oleks võimalik luua, kuid me saame püüelda sinna poole, et see süsteem ja menetlus kui selline oleks võimalikult ideaalilähedane.

Üks selline võimalus avaneb, kui läheneda kriminaalmenetlusele ohvri vaateväljast.² Kes üldse kvalifitseerub kannatanu alla seaduse mõistes? Kannatanu on kriminaalmenetlus seadustiku³ (edaspidi: KrMS) § 37 lg 1 järgi füüsiline või juriidiline isik, kellele on kuriteoga või süüteovõimetu isiku poolt õigusvastase teoga vahetult tekitatud füüsilist, varalist või moraalselt kahju.⁴ Võttes arvesse kannatanu mõistet, siis kuidas me saaks muuta menetlust selliseks, et see oleks esiteks võimalikult minimaalselt koormav ohvrile ning teiseks arvestaks ka tema huve ja vajadusi? Ohvrid jäävad kahjuks liiga tihti olukorda, kus nad ei mõista enda õigusi ning ei ole suutelised aru saama, miks on teatud protsessi osad olulised just tema huvide jaoks. Selle jaoks on oluline, et meie õiguskord suudaks võimaldada spetsialistide oskused olukorda selgitada, luua võimalused ohvri lähedaste kaasamiseks ning muuta ka õigusprotsess oma

¹ Achilles, M., Zehr, H. (2001). Restorative justice for crime victims: the promise, the challenge. *Academia*, lk 2.

² Siinkohal oleks paslik välja tuua asjaolu, et autor kasutab kogu magistritöö vältel termineid „ohver“ ning „kannatanu“ kui samatähenduslike sõnu.

³ Kriminaalmenetluse seadustik. - RT I, 22.12.2021, 45.

⁴ Kärner, M., Ploom, T. Kannatanu huvide realiseerimine kriminaalmenetluses. – *Juridica*, 2015/VII, lk 511.

olemuselt lihtsamaks ja arusaadavamaks.⁵ Selle tagamiseks tuleb läheneda menetlusele alternatiivsete meetmetega. Mõeldes menetluse protsessile ning sellega seonduvatele etappidele, siis esimese hooga ei mõtle alternatiividele, mida meie õiguskord võimaldab. Küll aga tuleb tõdeda, et meie siseriiklikud õigusaktid ei suuna väga agaralt esmajoonel osalistele alternatiive ka pakkuma.

Alternatiivina tavalisele menetlusele saab kasutusele võtta taastava õiguse põhimõtted. Olles harjunud, et kahju tekitavale teole järgneb ka mingisugune karistus, siis on mõistetav, et esimese hooga ei mõelda praktikatele, mille peamiseks eesmärgiks on tekitatud kahju heastamine. Seda eelkõige just ohvri huvisid silmas pidades ning anda võimalus konflikti osapooltele mõista paremini, kuidas teatud tegu osapooli mõjutas ja milline oleks kõige parem lahendus olukorrale. Alternatiivideks võivad olla erinevad taastava õiguse praktikad. Taastava õiguse põhimõtetega on näiteks lepitusmenetlus, mida kasutatakse tavalise menetluse alternatiivina. Samuti on alternatiivideks näiteks kahjuvahendus, mida juhib vahendaja⁶ ning vahenduse eesmärgiks on osapooltele anda võimalus üksteist ära kuulata ja osapooli rahuldavale kokkuleppele jõuda.⁷ Seega on tegemist sisuliselt vestlusega, millest võtavad osa nii kahjutekitaja kui ka ohver. Sarnane protsess on ka konfliktivahenduse korral, kuid konflikti vahendamise korral ei ole peamiseks eesmärgiks just kahju heastamine vaid konfliktivahenduse korral ei pruugi veel otsest kahju tekkinud olnudki. Samuti on võimaluseks ka vestlus, kuhu lisatakse konflikti osapooltele ka nende toetusisikud, sellisel juhul nimetatakse sellist vestlust taastavaks nõupidamiseks ehk laiendatud vahenduseks. Samuti on üheks alternatiiviks ka heastav ring, mis leiab kasutust olukordades, kus on vajadus kaasata laiem kogukond või grupp ning ühtlasi vastavaid spetsialiste, kes aitavad kaasa olukorra lahendamisele ja mõistmisele.⁸

Õigusraamistikul on valdavalt kaks õiguspraktikat kui me võtame näiteks perevägivalda juhtumid. Saame eristada lepitavat ja karistavat regulatsiooniviisi. Lepitav regulatsioon paneb

⁵ Espenberg, K. jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring (2017). Tartu: Tartu ülikool, lk 3 - <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/uuringute-andmestikud/kuriteoohvrite-kaitse-ja-kohtlemise-uuring-2017> (21.04.2022).

⁶ Siinkohal märgib autor, et magistritöö käigus kasutab autor sõnu „vahendaja“ ning „lepitaja“ kui samatähenduslike sõnu.

⁷ Tani-Jürisoo, K. jt. (2018) Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös, lk 17 - https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf (21.04.2022).

⁸ Tani-Jürisoo, K. jt. (2018), lk 17.

suuremat rõhku empaatiale. Kuulatakse ära nii ohver kui ka vägivallatseja. Vägivallatsejat ei võeta tema tavapärase ja stereotüüpse terminina vaid lähenetakse ka vägivallatsejale kui ohvrile. Pehmem lähenemine lepitava regulatsiooni korral on ka sanktsioonidele. Levinum lahendus on lepitamine ning nõustamine ja karistus kui selline ei ole lõppeesmärgiks. Osapooli proovitakse lepitada ning lastakse üksteisele anta lubadusi, mis vastab osapoolte eeldustele ja ootustele. Sellisel viisil loodetakse ideaalis leida lahendus juhtunule, mis sobiks kõigile osapooltele. Vastukaaluks lepitavale regulatsioonile, paneb karistav regulatsioon rõhku kontrolli saavutamisele vägivalla üle ning kindlustundele, et vägivald ei jätkuks. Selleks leitakse kõige tõhusamaks meetmeks eraldada vägivallatseja ja ohver ning karistada vägivallatsejat. Olenemata sellest, mis on ohvri soov. Analüüsides Kaugia, Naritsa ja Pettai poolt kirjutatud *Juridica* artiklit ja seal välja toodud prokuröride, kohtunike ning politseiuurijate vastuseid küsimusele „Kas pooldate lepitavat või karistavat regulatsiooni õiguspraktikas?“, siis tuleb tõdeda, et asjatundjad pooldavad pigem lepitavat regulatsiooni. Vastuse „Kindlasti lepitavat regulatsiooni“ või „Pigem lepitavat regulatsiooni“ andsid 62% prokuröridest, 52% kohtunistest ning 50% politseiuurijatest.⁹

Taastava õiguse kasuks otsustamine on ka sellise aspekti läbi hea, millele me igapäevaselt ei mõtle. Täpsemalt asjaolu, et kõige olulisem ei ole kriminaalmenetluse käigus leida materiaalne tõde, vaid just asjaolu, et osapooled jääksid protsessi tulemusega rahule ja protsess on tõhuslik, tulemuslik ja otstarbekas. Isiku osalemine menetluses on ääretult suure tähtsusega, sest just tema on ju juhtumisse osalenud. Tema huvid peaksidki olema esikohal ja just tema peaks olema see isik, kes annab kõige rohkem sisendit, milline peaks olema protsessi tulemus. Kui võtame võrdluseks tavapärase kriminaalmenetluse, siis muudetakse menetlus alati just konfliktiks poole ja riigi vahel. Selline käsitus ei ole ohvri huvidega kooskõlas ning jõuame taas tagasi eelpool mainitud olukorda, kus menetlusest väljuvad võitjad ja kaotajad. Sellist asja tuleks õigussüsteemis vältida. Süüdistatavad ületavad ise konflikti ja tulevad ohvrile vastu selliselt, et löövad konflikti lahendamises ise kaasa. Kui seda teeb süüdistatava eest riik, siis paratamatult jääb ohvril tunne, et ta on menetluses siiski kaotaja pooleks. Seega on oluline, et kriminaalmenetlus saaks lahenduse osaleja isiklikul osavõtul.¹⁰ Ohvri vajadused on olulisemad, kui riigi kohustus tagada õiguskaitse. Kannatanu ei tohiks olla menetluses lihtsalt

⁹ Kaugia, S., Narits, R., Pettai, I. Perevägivalla juriidilise regulatsiooni hetkeseis ja perspektiiv Eesti õiguspraktikute küsitluse põhjal. - *Juridica*, 2015/IX, lk 649.

¹⁰ Ervo, L. Õiglase kohtupidamise väljavaated kriminaalasjades: tulevikuvisioonid ja praegune olukord Skandinaavias ja Euroopas. - *Juridica*, 2013/I, lk 50.

üheks osapooliks, vaid peamine eesmärk peaks olema luua õigust ohvrile ja mitte riigile. Vajalik on parem tasakaal ohvrite ning teo toimepanijate kaasrääkimisõiguste vahel.¹¹ Ideaalis peaks ohver olema menetluse lõpuks samas punktis tagasi, kus ta oli enne menetlust. Ehk siis ohvrile taastada kuriteoeele olukord või luua sellised tingimused, mis vähendaksid uue kuriteo võimalust. Ohvrite puhul ei ole oluline vaid tulemus vaid ka protsess ise, milles nad osalevad. Ohver peab saama tuge asjadega, millega ta ei ole varem kokku puutunud. Seega kuriteokogemusega toimetulekul ja menetlusprotsessi endaga. Ohver peab tundma, et tema olukorda menetluses võetakse arvesse ning seal leitud lahenduses on ka tõesti tema huve arvesse võetud. Menetlusprotsess ei tohiks kannatanut panna veelgi rohkem kannatama, vaid peaks pakkuma võimalust ohvril oma vajadusi ja probleeme selgitada ning neid lahendada. Kuna ohver ei ole alati vaid üksikmõiste, siis on samuti oluline, et ohvrile võimaldatakse protsessi kaasata ka pereliikmeid ja lähedasi inimesi. Välistatud ei ole, et ka need isikud lähevad ohvri mõiste alla, sest on kogenud peamise ohvri läbielamiste tõttu ka näiteks vaimseid kannatusi. Kui lähedase või perekonnaliikme kaasamine menetlusse teeb ohvril protsessis osalemise kuidagi kergemaks, siis seda tuleks ohvrile ka võimaldada. Tuleb muidugi nentida, et sellist olukorda, kus ohvri huvid on igati kaitstud on vaid kirjutades ideaalne. Päriselus on seda äärmiselt keeruline teostada.¹² Perekonnaliikme kaasamise küsimus tuleb eelkõige mängu ka sellisel juhul, kui protsessi on kaasatud lapsed. Lisaks sellele, et tagama peab menetluse käigus ohvri huvide jälgimise, peab jälgima samal ajal, kas ka lapse huvid on menetluses kaitstud. Seega on oluline paika panna ka lapse autonoomsuse ning huvi küsimused. Eeltoodut arvesse võttes ongi oluline, et praegu pakutav lepitava sisuga teenus oleks võimalikult kindlate protseduurireeglitega, et ohver ei satuks konfliktivahendusse või lepitusmenetlusse ning tunneks, et sealne viibimine teeb menetluse tema jaoks veelgi koormavamaks.

Küll aga peab arvestama asjaoluga, et ka alternatiivsetel menetlustel on lisaks positiivsetele külgedele ka asjaolud, mis menetluse usaldusväärsust pärsvad. Näiteks saab tuua *Juridica* artikli, milles tuuakse välja küsitluse tulemused. Täpsemalt toodi artiklis välja tabel prokuröride, kohtunike ning politseiuurijate vastuste kohta küsimusele: „Kuidas Te hindate lepitusmenetluse tõhusust perevägivalla juhtumite puhul?“. Tulemustest joonistub välja asjaolu, et ka prokurörid, kohtunikud ning politseiuurijad on nentunud, et kontroll lepituskokkulepete täitmise üle on pigem nõrk ning ohvril ei ole piisavalt kaitset, et vägivallatsejalt hiljem ka kokkulepete täitmist nõuda. Sellist asjaolu on nentunud 59%

¹¹ Espenberg, K. jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring, lk 8.

¹² Espenberg, K. jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuringu kokkuvõte, lk 9.

vastanutest prokuröride seas, 60% vastanutest kohtunike seas ning 72% vastanutest politseiuurijate seas.¹³

Kui menetluse alternatiivsetel meetoditel on kitsaskohti ning ohvri huve ei saa kaitsta saajaprotsendiliselt ühegi menetlusega, siis miks üldse eelistada tavalise kriminaalmenetluse protsessi asemel näiteks lepitusmenetlust või konfliktivahendust? Vastus peitub suurelt menetlusosaliste enda ootustes ja eeldustes. Milline alternatiiv pakub eelkõige just ohvrile kõige suurema kaitse ja rahulolu, on äärmiselt keeruline otsustada. Seetõttu on oluline, et taastava õiguse protsess oleks võimalikult efektiivne ning on vajalik tuvastada, millised on taastava õiguse protsessi kitsaskohad. Nende kitsaskohtade tuvastamiseks on läbi viidud intervjuud konfliktivahenduses ning lepitusmenetluses osalejatega. Need intervjuud transkribeeriti ning anti autorile analüüsimiseks. Nende intervjuude põhjal ka käesolev magistritöö analüüs põhineb.

Võttes arvesse eelnevalt välja toodu põhimõtteid, on käesoleva magistritöö peamiseks probleemiks oma olemuselt asjaolu, et taastava õiguse mudel kui selline on küll kasutusel, kuid taastava õiguse mudeli kohta ei ole autorile teadaolevalt siiani läbiviidud uurimust, et milliseid probleeme näevad mudelis isikud, kes selles protsessis ise osalenud on. Ühtlasi ei ole hetkel väljakujunenud ühtset taastava õiguse mudelit, mis kindlustaks, et taastava õiguse protsessist osa võttes on osalistele tagatud ühtlane tase ning kogu menetluse käigus on tagatud osapoolte huvid ning eelkõige ohvri turvalisus. Probleemiks on ka õigusaktides sisalduvate regulatsioonide vähesus ning üldisus, mis ei pane paika konkreetset, milline peaks välja nägema taastava õiguse protsess ja mudel. Seega on tegemist aktuaalse probleemiga, mis vajab uurimist.

Töö eesmärgiks on selgitada välja esmalt, millised on praegused võimalused konfliktivahenduseks ning lepitusmenetluseks õiguskorras. Ehk siis on vajalik analüüsida, kas hetkel õigusaktides olemasolevad võimalused taastava õiguse rakendamiseks on piisavad ning kas õigusaktides on vajalik sätestada taastava õiguse kasutamisele regulatiivsemaid ning täpsemaid kriteeriumeid. Sellest tulenevalt panna paika, milline on hetkel konfliktivahenduses ja lepitusmenetluses kasutatav mudel. Ehk siis analüüsida, millised on konfliktivahenduse kui ka lepitusmenetluse kitsaskohad ja millised aspektid on sellised, mis töötavad oma praegusel meetodil hästi ja ei vaja uuendamist või muutmist. Ühtlasi selle analüüsi käigus hinnata, kas

¹³ Kaugia, S., Narits, R., Pettai, I. (2015), lk 649-650.

lepitusmenetluse ja konfliktivahenduse korral on võimalused ja käsitlused erinevad ning kuidas saaks intervjuueeritavate tagasisidest ja õiguskirjandusest lähtuvalt neid käsitlusi edendada ning efektiivsemaks muuta.

Peamisteks uurimisülesanneteks on seetõttu esmalt selgitada välja, milline on õiguslik olukord konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse rakendamisel ning seejärel, millised on konfliktivahenduses ning lepitusmenetluses osalenud intervjuueeritavate mõtted ja hinnangud protsessile ja millised kitsaskohad on protsessis tekkinud. Ühtlasi analüüsida, kas konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse protsessid erinevad suurel määral ning kas mingil viisil saaks neid protsesse ühtlustada. Samuti on uurimisülesandeks leida lahendusi, kuidas saaks edaspidi mõlemas protsessis leitud kitsaskohti vältida ja lepitusmenetlust ja konfliktivahendust paremaks ja ühtlasemaks muuta.

Peamised uurimisküsimused, millest lähtuvalt autor analüüsib intervjuueeritavate hinnanguid on järgmised:

1. Kas ja millisel määral võimaldab praegune õigus konfliktivahendust ja lepitusmenetlust kasutada?
2. Kas ja millisel määral on tagatud õigusaktides sätestatud kriteeriumid taastava õiguse põhimõttega lepitusteenuse rakendamiseks:
 - a. Kuidas on tagatud kannatanute huvi?
 - b. Kas osapooled on protsessis piisavalt informeeritud?
 - c. Kas toimepanija on süüteo asjaolud omaks võtnud?
 - d. Kas protsessi käigus on osapooltele tagatud konfidentsiaalsus?
 - e. Kas osapooled osalevad protsessis vabatahtlikult?
3. Kas ja kuidas on protsessiga seotud laste autonoomsus ning kuidas tagada protsessi käigus laste huvidega arvestamine?

Nendele küsimustele proovib autor leida vastused empiirilise materjali analüüsiga ehk intervjuudest kogutud andmete ning põimida need andmed õigusliku analüüsi alusel välja tulnud asjaoludega.

Töö on jaotatud kolmeks osaks. Kõigepealt analüüsib autor, millised on hetkel Eesti õiguskorras üldse võimalused menetluse alternatiivide kasutamiseks, mis oleksid lepitusliku sisuga, sest ilma selle arusaamata, mis on praegused võimalused, on ka üsna võimatu analüüsida, mis võiks olla protsessi kitsaskohad ja kuidas need protsessid peaksid olema

reguleeritud. Seejärel tutvustab autor uuringu metoodikat ja valimit. Selgitav ja analüüsiv osa on töö viimane osa ning sealt leiab analüüsi selle kohta, et miks on taastav õigus oluline osa õigussüsteemist ning mis on konfliktivahendus ning lepitusmenetlus. Samuti lähtub peatükis autor intervjuude tulemustest ja seob need õigusaktides reguleeritud kriteeriumitega, mis peavad lepitava sisuga teenusel olema. Kõike seda koos analüüsides on eeldus, et autor leiab praeguse konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse mudelis kitsaskohad, mille tuvastamine aitab kaasa nendes protsessides kasutatava mudeli efektiivsuse tõstmisel.

Kuna autorile teadaolevalt ei ole selliseid uuringuid enne Eestis läbiviidud, kus võetakse aluseks vahetult konfliktivahenduses või lepitusmenetluses osalenute tagasiside, siis võib väita, et tegemist on uudsete andmetega ning selline analüüs konfliktivahenduse ning lepitusmenetluse kitsaskohtade üle on esmakordne.

Käesolevat magistritööd iseloomustavad järgmised märksõnad: taastav õigus, lepitusmenetlus.

1. ÕIGUSLIK ANALÜÜS TAASTAVA ÕIGUSE RAKENDAMISE VÕIMALUSTE KOHTA KARISTUSÕIGUSES

Kuna käesoleva magistritöö üheks eesmärgiks on välja selgitada, millised on hetkel võimalused alternatiivideks süüteomenetluse korral, siis keskendub autor järgnevas peatükis sellele, et millised õigusaktid lepitava sisuga menetlust karistusõiguses üldse lubavad. Autor toob välja nii lepitusmenetlust lubavad õigusaktid kui ka muu lepitava sisuga teenuse kasutamist lubavad õigusaktid. Lepitusmenetlus ei ole küll oma õiguslikus ning sisulises aspektis identne lepitusteenuse kui sellisega, kuid autor leiab, et käesoleva töö analüüsiks on mõõdapääsmatu analüüsida, millised õigusaktid üldse soodustavad osapoolte leppimist. Järgnevalt analüüsib autor nii välismaiseid kui ka siseriiklike õigusakte. Välismaiste õigusaktide korral keskendub autor põhiliselt sellele, et mis kohustusi välismaised õigusaktid meie õiguskorda toovad ning milliseid ettepanekuid ja juhendeid õigusakt annab ja kuidas suunab riike taastava õiguse põhimõtteid arendama ja õiguskorda tooma. Seejärel toob autor välja siseriiklikud õigusaktid, mis lubavad süüteomenetluse alternatiivina kasutada lepitava sisuga teenust ja kuidas on õigusaktides reguleeritud ka teenuse sisulised aspektid.

1.1 Ohvriabi direktiiv

Lisaks meie siseriiklikule õigusele, leiame kohaldatavaid õigusakte ka välistest õigusaktidest. Kõiki lepitusteenust soovitavaid õigusakte töö optimaalsust arvesse võttes ei ole võimalik välja tuua, kuid autor toob välja peamised, mis on kooskõlas autori eesmärkidega ning mis toovad siseriiklikusse õigusesse põhilised kriteeriumid.

Üks peamine ohvri õigusi kaitsev õigusakt on ohvriabi direktiiv, mis on ühtlasi ka keske tähendusega õigusakt käesolevas magistritöös. Täpsemalt sätestab ohvriabi direktiivi artikkel 12 täpsemad suunised ning tingimused lepitavale õigusmõistmise teenusele.¹⁴ Siinkohal on

¹⁴ 25. oktoobri 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuete kohta. - ELT L 315, lk 69. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=HR> (25.04.2022).

paslik märkida, et kui direktiivis on artikkel mõistetav kui taastav õigus, sest inglise keeles on direktiivis märgitud *restorative justice*, siis eesti keelde tõlgituna saab direktiivi artiklit mõista kui õigusemõistmise teenus. Seega on terminoloogiliselt tekitatud arusaamatus, et mida direktiivis sätestatud artikli all mõista. Autor lähtub järgneva analüüsi käigus põhimõttest, et artikliga on mõeldud taastava õiguse teenusele seatavate kriteeriumitega.

Artikkel tagab, et juhul kui liikmesriik kasutab sellist teenust nagu lepitusteenus, siis sellele on ka teatud tingimused, mida liikmesriik peab järgima. Seda eesmärgiga tagada ohvrile kaitse uue ja korduva ohvriks langemise eest. Samuti tagada ohvrile kindlus, et kui ta võtab osa sellisest teenusest, siis peale seda teda ei hirmutata ning talle ei esine oht kättemaksuks. On oluline, et juhul kui ohver võtab vastu sellise otsuse osaleda lepitava olemusega teenuses, siis see teenus ise peab olema turvaline ja pädev ning ei paneks ohvrit ohtliku olukorda. Selle kõige tagamiseks on vaja seda teatavad tingimused, mida protsess peab sisaldama ja järgima. Esimeseks selliseks kriteeriumiks sätestab ohvriabi direktiivi artikli 12 esimese lõike esimene punkt kuriteoohvri huvid ja nõusolek. Seega peab esmajoonel olema lepitusteenus ohvri huvides ja seda eelkõige võttes arvesse ka turvakaalutlusi. Samuti ei tohi puududa lepitusteenuse osalemiseks ohvri nõusolek ja tema vaba tahe selleks. Vabatahtlikkus tuleb mängu ka lõike neljandas punktis, kus sätestatakse, et lepitusteenuse käigus sõlmitav kokkulepe peab olema vabatahtlik ning seda võib kriminaalmenetluse jätkumisel ka arvesse võtta. Artiklis tuuakse kriteeriumina välja veel ohvri informeeritus, mida sätestab artikli esimese lõike teine punkt. Ohver peab langetama otsuse, kas osaleda lepitusteenuses või mitte. Selle jaoks on oluline, et ohver oleks võimeline analüüsima, mis selle protsessiga tema jaoks kaasneb ning kas selles teenuses osalemine on tema jaoks lõppkokkuvõttes mingisugune positiivne väärtus. Otsuse tegemiseks on oluline, et kannatanule võimaldatakse enne protsessi kogu erapooletu teave lepitusteenuse enda kohta ning samuti ka selle võimalikud tulemused ja info järelevalve korra kohta. Lepitusteenuses on vägagi tavapärane ja võib väita, et ka üheks suurimaks eesmärgiks osapoolte vaheline suhtlus ja arutelu. Seetõttu on oluline, et artikli esimese lõike viiendas punktis on reguleeritud ka asjaolu, et selline suhtlus ja arutelu on konfidentsiaalne ja kui puuduvad osapoolte nõusolekud või liikmesriikide õigusaktide kohaselt vajalik ülekaalukas avalik huvi, siis selline arutelu ei ole avaldamiseks ning peab jääma täielikult konfidentsiaalseks. Kui kõik ülejäänud punktid on pigem suunatud kannatanu kaitseks ja arvestab kannatanu huvidega, siis artikli esimese lõike kolmas punkt on kaudselt ka kurjategija enda kaitseks. Nimelt saab lepitusteenust kui sellist pakkuda vaid siis, kui ei ole peamist vaidlust selle süüteo asjaolude suhtes. Kui kurjategija ei ole peamisi süüteo asjaolusid

omaks võtnud, siis ei saa toimuda ka lepitusteenust. Sellisel juhul peab jätkuma kriminaalmenetlus ja taastava õiguse võimalusi kasutada ei saa. Kui kõik ülaltoodud kriteeriumid on täidetud, siis on võimalik osapooltele pakkuda kriminaalmenetluse asemel osaleda lepitusteenuses. Eelnimetatud kriteeriumid on põhilised lähtepunktid, millest autor lähtub käesolevas magistritöös ning selgitab läbi nende punktide, kas praeguse praktika korral neid kriteeriumeid ka järgitakse ja kas mõne kriteeriumi korral esineb kitsaskohti.

1.2 Euroopa Nõukogu ministrite soovitus

Lisaks ohvriabi direktiivile annab väga head kriteeriumid ning lähtepunktid Euroopa Nõukogu ministrite 2018.a soovitus.¹⁵ Soovituse artikkel 13 sätestab, et taastava õiguse peamine printsiip on eesmärk, et osapooled aktiivselt osaleksid lahenduse leidmises ning need lahendused ja vastused peaksid olema suunatud sellele, et parandada juhtunu käigus tekkinud tagajärgi osapooltele endale, nende suhetele ja ka üldisemale ühiskonnale. Artikkel 14 sätestab, et lisaks eeltoodule on taastava õiguse protsessis veel oluline, et osapooled võtavad osa vabatahtlikult, protsess peaks olema kaalutletud. Protsessi käigus toimuv arutelu peaks olema üksteist austav ning arutelu käigus peaks võrdselt ja õiglaselt kohtlema osapoolte huve. Ühtlasi peaks protsessi käigus leitud lahendused olema kollektiivsed, konsensuse käigus leitud, mille eesmärk on heastada toimunut ja leida ühine arusaam vältides osapoolte huvide domineerimist. Sellise kirjelduse järgi välja töötatud mudel võiks olla selline, mis tagaks taastava õiguse protsessi kriteeriumite täitmise ja oleks väga efektiivne. Lisaks kirjeldab soovitus artikkel 15, et taastav õigus ei tohiks eelistada ühe osapoolte huvisid, vaid tegemist peaks olema neutraalse keskkonnaga, kus kõiki osapooli julgustatakse ja toetatakse jagama enda mõtteid ja soove. Järgnevad artiklid toovad samuti üsna sarnased kriteeriumid, mida võib leida ohvriabi direktiivist. Nimelt peab olema tagatud osapoolte vabatahtlikkus. Osapooled peavad olema informeeritud, sealhulgas ka sellest, et osapooltel on õigus igal hetkel oma nõusolek osalemiseks tagasi võtta. Ühtlasi peab protsess olema konfidentsiaalne ja selle käigus toimunud

¹⁵ 2018. aasta Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus CM/Rec(2018)8 - Concerning restorative justice in criminal matters. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/Recommendation-CM-Rec-2018-of-the-Committee-of-Ministers-to-member-States-concerning-restorative-justice-in-criminal-matters-.pdf> (25.04.2022).

arutelu ei kuulu avalikustamisele, kui osapooled sellega ei nõustu. Mille võiks aga veel eraldi välja tuua Euroopa Nõukogu soovitusel on artikkel 18, mis sätestab, et taastav õigus peaks olema üldsusele võrdselt kättesaadav. Selline põhimõte aitab kaasa sellele, et tuleb tööd teha selle jaoks, et taastava õiguse protsess oleks inimestele rohkem kättesaadavam ja inimesed oleksid suuremal määral sellisest võimalusest informeeritud. Seega on Euroopa Nõukogu soovitusel väga häid põhimõtteid, mida arvestada taastava õiguse mudeli ühtlustamisel. Soovitusel on taas väga suur rõhk just kannatanu huvidel, mis näitab, et kannatanu huvide kaitsmine protsessi käigus on määrava tähtsusega ja kogu taastava õiguse protsess peaks kannatanu huvidega arvestama.

1.3 Veneetsia deklaratsioon

Eelmainitud Euroopa Nõukogu soovitusi soodustab ka kõige uuem regulatsioon ehk „*Venice Declaration on the Role of Restorative Justice in Criminal Matters*“.¹⁶ Akt eelkõige toobki oma esimeses punktis välja, et Euroopa Nõukogu on juba tugevalt astunud samme, et taastav õigus oleks Euroopas levinud viis vaidluste lahendamiseks. Akt kordab veel oma järgnevates punktides üle standardid ning põhimõtted, mida Euroopa riigid peaksid taastava õiguse rakendamisel järgima. Nendeks põhimõteteks ongi teises punktis välja toodud eelkõige asjaolu, et ohver ja teo toimepanija saaksid enda soovil osaleda taastava õiguse protsessis ja selle käigus lahenduste leidmisel. Selle põhimõtte rakendamiseks on vajalik protsessi kaasata väljaõppe läbinud erapooletud isikud ehk siis vahendajad. Muuhulgas toob akt seitsmendas punktis välja ka asjaolu, et kuna taastava õiguse protsessis võivad osaleda alaealised, siis tuleb arvesse võtta, et alaealised on oma noore ea tõttu väga haavatavad. Seetõttu on ka oluline, et kasutusele võetavad meetmed oleksid sellised, mis aitaksid alaealisel ühiskonda tagasi sulanduda ning oleksid kooskõlas ka laste huvisid reguleerivate õigusaktidega. Akt julgustab viieteistkümnendas punktis liikmesriike võtma taastava õiguse protsessi kui mitte vaid ühe võimalusena või töövahendina menetluse läbiviimiseks, vaid võtta seda kui juba üleüldisemat

¹⁶ Declaration of the Ministers of Justice of the Council of Europe member states on the Role of Restorative Justice in Criminal Matters (2021). Arvuti võrgus kättesaadav: <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79> (21.04.2022).

praktikat, mis imbub kriminaalmenetluse süsteemi, mis põhineb nii ohvri kui ka teo toimepanija vabatahtlikul osalemisel. Üleüldises mõistes toob akt kolmeteistkümnendas punktis välja, et taastava õiguse sihipärasel ja õigel kasutamisel on selline süsteem suuteline mõjutama väga positiivselt ohvri ja teo toimepanija edasist elu ja ühiskonda suuremas mõistes. Samuti ka parandama olukorda, kuidas meie õigussüsteemis hetkel ohvrite ja teo toimepanijatega käitutakse ning kuidas nendesse suhtutakse. Kõige eeltoodu tagamiseks suunab akt kolmeteistkümnendas punktis liikmesriike panustama oma ressursse selle süsteemi arendamiseks, et tulevikus oleks kindlustatud parem ja toimivam õigussüsteem, mis aitab kaasa turvalisemale ja paremale ühiskonnale.

1.4 ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon

ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon 2002/12 annab juhised taastava õiguse rakendamiseks ning arendamiseks.¹⁷ Eelkõige toob otsus teises punktis välja, et julgustab liikmesriike tuginema taastava õiguse kasutamise aluspõhimõtetele taastava õiguse programmide väljatöötamisel ja kasutamisel. Ühtlasi selle saavutamiseks kutsub viiendas punktis üles liikmesriike tegema vajaliku koostööd uurimustel ning programmide välja töötamisel. Ühtlasi toob otsus preambulas välja, et ülemaailmselt on tegemist märkimisväärse taastava õiguse kasvuga. Seega toob otsus oma olemuselt välja üsna sarnased asjaolud Veneetsia deklaratsiooniga. Küll aga täiendab resolutsioon taastava õiguse mudeli arusaamist just mõistete näol. Resolutsioon toob välja esimeses peatükis, mis seletab termineid, et taastava õiguse programmi kui sellist saab mõista iga programmi puhul, kus kasutatakse taastavaid meetodeid ning mille käigus püüeldakse taastavate tulemuste poole. Taastava meetodi all saab mõista otsuses kohaselt igat meetodit, kus ohver ja teo toimepanija (ning mõnel juhul ka kolmandad seotud isikud või kogukond, kes on toimunust mõjutatud) osalevad koos aktiivselt kuriteo lahendamisel, mis möödub üldiselt vahendaja saatel. Taastavaks lahenduseks võib lugeda kokkulepet, mis taastava õiguse meetodil leitakse. See sisaldab endas vastuseid ning programme heastamiseks või näiteks üldkasulikuks tööks. Lahenduse eesmärgiks on rahuldada

¹⁷ ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon - ECOSOC Resolution 2002/12 on the Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf> (25.04.2022).

poolte individuaalsed ja kollektiivsed vajadused ning kohustused ja saavutada ohvri ja kurjategija taasintegreerimine. Poolteks on otsuse alusel ohver, kurjategija ning ülejäänud isikud või kogukonna liikmed, kes on kuriteost kuidagi mõjutatud ja võivad taastava õiguse protsessist osa olla. Abistaja või vahendaja all võib mõista isikut, kelle roll on taastava õiguse protsessis hõlbustada ja lihtsustada osaliste jaoks protsessi, jäädes samal ajal ise õiglaseks ja erapooletuks. Seega paneb resolutsiooni esimene peatükk paika head terminid, millest lähtuda taastava õiguse mudeli avamisel.

1.5 Lepitusmenetluse regulatsioonid kriminaalmenetluses

KrMS § 203¹ annab alused kriminaalmenetluse lõpetamiseks leppimise tõttu. Täpsemalt sätestab § 203¹ esimene lõige olukorrad, kus prokuratuur võib kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu nõusolekul taotleda, et kohus lõpetaks kriminaalmenetluse. Seda saab sellisel juhul, kui täidetud on järgnevad kriteeriumid: kriminaalmenetluse esemeks oleva teise astme kuriteo asjad on selged, kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning kahtlustatav või süüdistatav on kannatanuga leppinud KrMS § 203² sätestatud korras. Samuti on vajalik ka osapoolte nõusolek nagu ka eelnevalt sai mainitud. Seega annab kriminaalmenetluse seadustik võimaluse lepituse kasutamiseks üsna hõlpsasti, kuid on teatavad takistused, mida tuleb järgida ja mille olemasolus tuleb veenduda. Lisaks täiendab paragrahvi lõige 3 ka asjaolu, et kriminaalmenetluse lõpetamise korral tuleb täita ka käesoleva seadustiku § 203² lõikes 3 sätestatud lepituskokkuleppe mõningaid või kõiki tingimusi ning nende kohustuste tähtaeg ei või ületada kuut kuud. Ühtlasi on KrMS § 203¹ kohaldamisala piiratud teise astme kuritegudega.¹⁸ Seega annab KrMS § 203¹ võimaluse kriminaalmenetluse alternatiivsele lähenemisele ning lubab kriminaalmenetluse lõpetada, kui osapooled on omavahel leppinud. Selline põhimõte on selgelt taastava õiguse põhimõtetega kooskäiv. Paragrahv tekitab ka võimaluse lepituskokkulepete üle teostada järelevalvet ning kindlustab asjaolu, et lepituskokkulepped on kohustusliku sisuga. Küll aga tuleb nentida, et lepitusmenetlusse suunamine KrMS § 203¹ alusel on viimastel aastatel pigem kahanenud. Kui kriminaalmenetlus lõpetati leppimise tõttu aastal 2015 823-l korral, mis moodustas kogu

¹⁸ Aas, N. KrMS § 203¹/4. – Kriminaalmenetluse seadustik. Komm.vlj. Tallinn: Juura 2012.

kriminaalmenetluse lõpetamise alustest 22,44%, siis aastal 2021 oli kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu põhjuseks 14,68%-l kordadest.¹⁹

KrMS § 203² paneb paika lepitusmenetluse kui sellise rakendamise võimalused. Paragrahvi lõige 1 sätestab järgmist: „Prokuratuur või kohus võib käesoleva seadustiku § 203¹ lõikes 1 sätestatud alustel saata kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu lepitusmenetlusse eesmärgiga saavutada kokkulepe kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu leppimiseks ning kuriteoga tekitatud kahju heastamiseks. Lepitusmenetluse rakendamiseks on vajalik kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu nõusolek. Alaealise või psüühikahäirega isiku puhul on vajalik ka tema vanema või muu seadusjärgse esindaja või eestkostja nõusolek.“ Seega kui on olemas osapoolte nõusolek ning eelnevalt analüüsitud eeldused ehk teise astme kuriteo asjaolud on piisavalt selged, menetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning kahtlustatav või süüdistatav on kannatanuga leppinud, saab tavalise kriminaalmenetluse alusel rakendada lepitusmenetlust. Paragrahvi ülejäänud lõiked sätestavad kohustused lepitajale. Lõike 2 alusel saadetakse lepitusmenetluse rakendamise määrus lepitajale, kes see järel peab korraldama lepitamise. Lõige 3 sätestab, et lepitajal on kohustus lepituse lõpuks vormistada kirjalik lepituskokkulepe, millele kirjutavad alla kahtlustatav või süüdistatav ja kannatanu ning vajaduse korral osapoole eestkostja. Kokkuleppes peab olema kirjas kuriteoga tekitatud kahju heastamise kord ning tingimused ja muud tingimused, mis vastavalt olukorrale on vajalik. Lõige 5 sätestab, et lepituskokkulepete tingimuste täitmise kohustus lasub lepitajal. Selleks on lepitajal õigus nõuda kohustuste täitmist kinnitavate dokumentide ja teabe esitamist ning juhul kui kokkuleppeid ei ole täidetud, siis teavitab sellest lepitaja prokuratuuri. Lõige 6 annab lepitajale õiguse tutvuda vajadusel kriminaalasja materjalidega ja paneb lepitajale konfidentsiaalsuse kohustuse ehk lepitaja ei tohi avaldada talle teatavaks saanud asjaolusid. Seega reguleerib säte üsna täpselt, millised kriteeriumid on lepituskokkuleppele ja sätestab lepituskokkulepete üle teostatava järelevalve kohustuse ning tingimused. Samuti reguleerib lepitaja õigusi ning kohustusi.

Võimaluse arvestada leppimist kergendava asjaoluna, annab karistusseadustik (edaspidi: KarS).²⁰ Täpsemalt sätestab sellise võimaluse KarS § 57 lg 1 p 9. KarS § 57 ei pane küll

¹⁹ Prokuratuuri aastaraamat 2021. Kriminaalmenetluse statistika. Tabel 1. Lõplikud menetlusotsused. Arvuti võrgus kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2021/kriminaalmenetluse-statistika> (25.04.2022).

²⁰ Karistusseadustik. - RT I, 21.05.2021, 9.

otseselt paika taastava õiguse kasutamist, kuid annab siiski võimaluse arvestada leppimist kui taastava õiguse üht osa menetluses. Tuleb välja tuua ka asjaolu, et selline leppimine ei pea olema võrdsustatud KrMS § 203² sätestatuga. Küll aga peab olema leppimine taas vabatahtlik, et seda saaks KarS § 57 lg 1 p 9 alusel arvestada kergendava asjaoluna.²¹

1.6 Alaealiste suunamine konfliktivahendusse

Kriminaalmenetluse seadustikus on eraldi välja toodud ka kriminaalmenetluse lõpetamine alaealise toimepanija korral. Alates aastast 2019 on alaealistele konfliktivahenduse määramine olnud kasvutrendis. Kui 2019. aastal sai märkida, et konfliktivahendusse jõudis 6 alaealist, siis aastaks 2021 on see number tõusnud juba 171-ni (Joonis 1). Selline hüppeline tõus ja areng kahe aastaga näitab olulisel määral seda, et konfliktivahendus on meie ühiskonda suurel määral juurutanud ning alaealiste puhul on täheldada väga suurt kasvu.

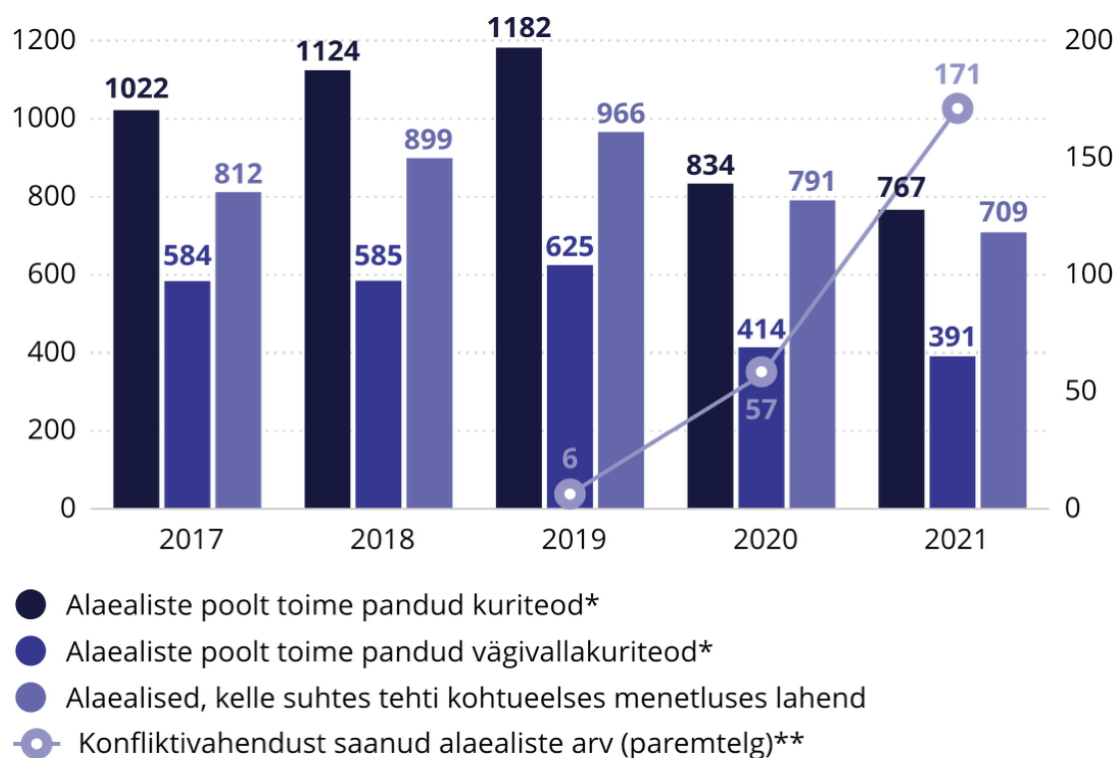
KrMS § 201 lõige 2 sätestab, et juhul kui prokuratuur leiab, et isikut, kes pani kuriteo toime vanusevahemikus 14-17 aastat, saab mõjutada karistust või KarS §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata, on prokuratuuril võimalus kriminaalmenetlus lõpetada, isikut hoiatada ning vajaduse korral kohaldada alaealise nõusolekul teatavaid kohustusi. Nendeks kohustusteks saab olla lõike 2 punktide alusel järgmised kohustused:

- 1) 10–60 tundi üldkasulikku tööd;
- 2) kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine;
- 3) sotsiaalprogramm;
- 4) sõltuvus- või muu ravi;
- 5) lepitusteenus;
- 6) muu asjakohane kohustus.

Välja toodud paragrahvist võib eeldada, et punktis 5 nimetatud lepitusteenuse all mõeldakse taastava õiguse praktikas kasutatavat kahju- ja konfliktivahendust. Samuti saab taastava õiguse erinevaid praktikaid kasutada alaealiste korral ka eelnimetatud paragrahvi lõike 2 punkt 6 alusel, mis annab võimaluse rakendada kriminaalmenetluse asemel alternatiivseid võimalusi ja

²¹ Aas, N. KrMS § 203¹/2.3.

alaealise karistamise asemel leida alaealise omapärasid arvesse võttes leida võimalikult õpetlik ning asjakohane lahendus olukorrale. Lisaks paneb paragrahvi lõige 3 ka isikule kohustuse täita kohustused teatava aja jooksul. Lõike 3 alusel ei või antud tähtaeg olla pikem kui 10 kuud ning juhul kui määratud tähtaja jooksul ei ole alaealine talle pandud kohustust täitnud, võib prokuratuur kriminaalmenetluse määrusega uuendada. Lõige 4 sätestab, et enne kui kriminaalmenetlus lõpetatakse eeltoodud punktide alusel, siis alaealine ja tema seaduslik esindaja peab olema informeeritud teo olemusest ning kriminaalmenetluse lõpetamise alusest. Seega annab paragrahv sarnaselt KrMS § 203¹ -le võimaluse läheneda kriminaalmenetlusele alternatiivselt ka alaealiste korral ja paneb paika alaealisele määratud kohustuse täitmise tähtaja ja osapoolte informeerimise kohustuse. Nagu ka eelnevalt mainitud, siis sellised põhimõtted on ka taastava õiguse peamisteks põhimõteteiks, mis tagab selle, et alaealiste huvid oleksid menetluses kaitstud.

*Allikas: politsei- ja piirivalveamet

** Hõlmab lisaks suunamisele kriminaalmenetlusest ka juhtumeid, kus alaealine suunati konfliktivahendusse nt lastekaitse-, kooli- vm spetsialisti poolt

Joonis 1. Alaealiste poolt toime pandud kuriteod aastatel 2017-2021 ²²

²² Kuritegevus eestis 2021. Alaealiste poolt toime pandud kuriteod. Kättesaadav arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2021/prioriteetid_page.html (25.04.2022).

KarS § 87 lõiked 1 ning 2 sätestavad, milliseid mõjutusvahendeid võib kohus kohaldada vähemalt neljateist-, kuid alla kaheksateistaastaselt kuriteo või väärteo toimepannud isikule, kelle kõlbelise ja vaimse arengu tase ning võime oma teo keelatuselt aru saada või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida on piiratud. Mõlema lõike puhul on välja toodud punktis 5 ka lepitusteenus ning lõikes 1 punktis 10 ning lõikes 2 punktis 9 välja toodud muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus. Seega sarnaselt KrMS §-le 201 annab ka karistusseadustik võimaluse alaealiste puhul mitte kohaldada vastavale menetlusele vastavaid protsesse ja leida alaealistele võimalus alternatiivseks lahenduseks. Mis tasub märkimist on asjaolu, et juhul kui alaealine on pannud toime kuriteo või väärteo ja tema mõjutusvahendite loetelu langeb paragrahvi lõike 1 või 2 alla, siis sellisel juhul sätestab paragrahvi lõige 3 korralduse, et lepitusteenust ja muud asjakohast vabatahtlikult võetavat kohustust võib kohus kohaldada vaid isiku eelneval nõusolekul. Paragrahvi lõige 4 sätestab, et juhul kui pandud kohustus jääb täitmata, võib kriminaalhooldusametnik seda isikut kirjalikult hoiatada või kohus võib muuta talle määratud kohustusi. Lisaks sätestab lõige 7, et „Arvestades alla kahekümne ühe aastasena kuriteo toimepannud täisealise isiku vaimse ja sotsiaalse arengu taset ning kuriteo toimepanemise asjaolusid, võib kohus kohaldada talle käesoleva paragrahvi lõike 1 punktides 2–8 ja 10 sätestatud mõjutusvahendeid.“ Seega on võimalik lepitusteenust või muud asjakohast võetavat kohustust rakendada ka täisealise isiku puhul, kes on alla 21-aastane ning vastab vaimse ja sotsiaalse arengu vajalikule tasemele. Paragrahvi lõige 8 jätab kohtule võimaluse ka muuta lõike 1 punktides 2-10 ja lõike 2 punktides 2-9 sätestatud mõjutusvahendite liiki. Seega kinnitab taas paragrahv taastava õiguse juba korduvaid põhimõtteid, milleks on osaliste vabatahtlikkuse nõu ning kohustuste täitmise järelevalve.

Kui eelnevalt sai analüüsitud taastava õiguse praktikate kasutamine erinevate kuritegude puhul, siis eraldi saab välja tuua ka väärteomenetluse seadustikus sätestatud paragrahvi, mis annab menetlejale võimaluse alaealise menetlusala isiku suhtes väärteomenetlus lõpetada, kui ta on võtnud endale kohustuse kasutada lepitusteenust või muud asjakohast kohustust. Selle õiguse annab väärteomenetluse seadustiku § 30 lg 1 p 4.²³ Paragrahvi lg 1 secunda täiendab, et juhul kui isik, kelle suhtes on väärteomenetlus lõpetatud paragrahvi lõike 1 punkti 3 või 4 alusel, ei täida võetud kohustust või paneb sotsiaalprogrammis osalemise, lepitusteenuse kasutamise või kohustuse täitmise ajal toime uue süüteo, võib kohtuväline menetleja uuendada

²³ Väärteomenetluse seadustik. - RT I, 22.12.2021, 7.

väärteomenetluse oma määrusega. Kui uuendatud menetluses isikut karistatakse, siis sotsiaalprogrammis osalemise ega lepitusteenuse kasutamise aega karistusest maha ei arvata. Alaealise menetlusaluse isiku menetluskulud jäävad riigi kanda paragrahvi lõike 1³ alusel. Seega saab taastava õiguse põhimõtteid rakendada ka väärtegade puhul.

1.7 Lepitusteenus

Karistusseadustik toob välja paragrahvides mõjutusvahendina muuhulgas ka lepitusteenuse. Lepitusteenuse kohta kõige spetsiifilisemad õigusaktid leiame ohvriabiseadusest, mis näitab ära kõige täpsemalt, mis asi on üldse lepitusteenus kui sellisena ja ohvriabiseadus on kooskõlas ka teiste õigusaktidega, mida eelnevalt juba analüüsinud oleme ning annab kätte juhised, mille korral lepitusteenust kasutatakse. Seega saab öelda, et ohvriabi seadus on tihedalt põimitud teiste õigusaktidega, millega antakse võimalus lepitusmenetluseks. Samuti reguleerib ohvriabi seadus lepitusteenust ja selle korraldusliku poolt.²⁴ Ohvriabi seaduse (edaspidi: OAS) § 1 lg 1 sätestab, et seadus reguleerimisalaks on riikliku ohvriabi korraldus, lepitusteenuse ja naiste tugikeskuse korraldus, terrorismiohvri, inimakaubanduse ohvri ning seksuaalselt väärkoheldud alaealisele ohvriabiteenus korraldus.²⁵ Samuti sätestab paragrahv, et seadus reguleerib ka ohvriabiteenus osutamise raamse makstava psühholoogilise abi kulu hüvitise ning vägivalla kuriteo ohvritele riikliku hüvitise maksmise korraldust. Seega on ohvriabi seaduse näol tegemist üsna laia reguleerimisalaga.

Käesolevas magistritöös süveneb autor täpsemalt just selle, et kuidas reguleerib OAS lepitusteenust. Selle jaoks tuleb kõigepealt defineerida, mis on lepitusteenus OAS-i mõistes. OAS § 6³ lg 1 sätestab, et lepitusteenus on avalik teenus, mis seisneb KrMS §-s 203² sätestatud lepitusmenetluse korraldamises ja selle tulemusena sõlmitud kirjaliku kokkuleppe tingimuste täitmise kontrollimises. Paragrahvi lõige 2 sätestab, et „Lepitusteenusena käsitatakse ka lepitusmenetluse korraldamist ning vajaduse korral lepitusmenetluse tulemusena sõlmitud

²⁴ Aas, N. KrMS § 203²/3.1.

²⁵ Ohvriabi seadus. - RT I, 06.05.2020, 22.

kirjaliku kokkuleppe tingimuste täitmise kontrollimist alaealise puhul, kui esineb üks järgmistest tingimustest:

- 1) alaealine on võtnud kohustuse kasutada lepitusteenust väärteomenetluse seadustiku § 30 lõike 1 punkti 4 alusel;
- 2) alaealise suhtes on kriminaalmenetluse lõpetamisel kohaldatud tema nõusolekul lepitusteenuse kasutamise kohustust kriminaalmenetluse seadustiku § 201 lõike 2 punkti 5 alusel;
- 3) kohus on alaealise suhtes kohaldanud lepitusteenust mõjutusvahendina karistusseadustiku § 87 alusel;
- 4) alaealise suhtes on jäetud kriminaalmenetluse seadustiku § 201 lõike 1 alusel kriminaalmenetlus alustamata või see on lõpetatud põhjusel, et õigusvastase teo on toime pannud oma ea tõttu süüvõimetu alaealine;
- 5) alaealise suhtes on jäetud väärteomenetluse seadustiku § 29 alusel väärteomenetlus alustamata või lõpetatud põhjusel, et õigusvastase teo on toime pannud oma ea tõttu süüvõimetu alaealine.“

Seega toob ohvri seadus välja tingimustena eelnevalt analüüsitud paragrahvides leiduvad olukorrad.

Ohvriabi seadusel on ka lepitusteenuse mõistes teenuse osutamise regulatiivne roll. Nimelt sätestab OAS-i § 6⁴ lõige 1, et Sotsiaalkindlustusametil lasub kohustus tagada lepitusteenuse osutamine. Lõige 2 sätestab, et lepitusmenetluse läbiviimise korra kehtestab Vabariigi Valitsus määrusega. See säte käib kooskõlas kriminaalmenetluse seadustikuga selles osas, et kui kriminaalmenetluse seadustik paneb paika kohustused lepitajale, siis OAS-i § 6⁴ lõige 1 sätestab, et lepitajaks on Sotsiaalkindlustusameti poolt lepitusteenusesse pakutav lepitaja.

OAS-i § 32 määrab ära asjaolu, et lepitusteenust finantseeritakse riigieelarve eraldistest Sotsiaalkindlustusameti eelarvesse ja need määratakse kindlaks vastava eelarveaasta riigieelarvega. Seega annab ohvriabi seadus mõista, et lepitusteenust n-ö juhib ja reguleerib Sotsiaalkindlustusamet oma tegevusega ning seda asjaolu toetab ka korraldus, et lepitusteenuse finantseerimine käib läbi Sotsiaalkindlustusameti.

OAS-i § 33 paneb uurimisasutusele teatamiskohustuse. Nimelt sätestab paragrahv, et uurimisasutus on kohustatud teavitama ohvriabi seaduse sisust ohvreid ja ülalpeetavaid, kes võiksid ohvriabi seaduse alusel ohvriabiteenust või hüvitist. Seega kui võtta aluseks, et

ohvriabiteenuse all on mõeldud ka lepitusteenust kui sellist, siis menetluse korral on uurimisasutusel kohustus vastavale menetlusosalisele ohvriabi seaduse alusel pakutavaid teenuseid tutvustada.

OAS viib meid omakorda läbi oma § 6⁴ lg 2 lepitusmenetluse läbiviimise korra määru juurde, mis seab lepitusmenetlusele veel täpsemad piirid.²⁶ Määrus on kehtestatud OAS § 6⁴ lg 2 alusel. Määruse § 2 sätestab, et lepitusmenetluse eesmärk peaks olema pakkuda teo toimepanijale, ohvrile ja vajaduse korral ka teistele osalistele võimalust turvalises keskkonnas ja lepitaja toel arutada toime pandud teoga seonduvaid asjaolusid ja mõjusid, et lepitusmenetluse toimumise ja vajaduse korral kokkulepitavate edasiste tegevuste abil heastada teoga kaasnenud kahju. Ühtlasi eesmärgiga tagada kannatanu rahulolu ja vähendada riski, et õigusvastase teo toime pannud isik paneks toime uusi õigusrikkumisi. Selline väljatoodud eesmärk on tugevalt kooskõlas eelnevalt väljatoodud välismaiste õigusaktides sisalduvate põhimõtetega ning kriteeriumitega, mis näitab omakorda seda, et välismaised õigusaktid toovad aina rohkem meie siseriiklikusse õigusesse sisse taastava õiguse põhimõtteid ja kriteeriumeid. Määrus paneb paika muuhulgas ka näiteks, kes on lepitusmenetluse osalised ja mis on lepituse eesmärk. Määruse § 4 sätestab lepitusmenetluse käigu. Paragrahv paneb paika, et lepitusmenetluse korraldamiseks määrab Sotsiaalkindlustusamet lepitaja viie tööpäeva jooksul lepitusmenetluse rakendamise määru või otsuse või isiku pöördumise registreerimisest arvates. Seejärel võtab lepitaja ühendust lepitusmenetluse osalistega. Lepitaja kontrollib, kas osalised on oma nõusolekud andnud protsessis osalemiseks ning kui see aspekt on täidetud, siis selgitab neile lepitusmenetluse eesmärki ja käiku ning teavitab muudest olulistest aspektidest. Määruse § 5 sätestab, et lepituskokkulepe, mis allkirjastatakse osaliste poolt ja kinnitatakse lepitaja poolt, peab olema sõlmitud osaliste vahel kahe kuu jooksul. Ajaline aspekt tuleb välja ka määruse § 6 lg-st 5, mis sätestab, et esimene kohtumine osalistega korraldatakse ühe kuu jooksul lepitusmenetluse rakendamise määru registreerimisest Sotsiaalkindlustusametis. Seega on tegemist taas aktiga, mis reguleerib oluliselt lepitusmenetluse läbiviimist.

Peatüki lõpuks vahekokkuvõttena leiab autor, et välismaised õigusaktid mõjutavad meie siseriiklike õigusakte ning toovad sisse täpsemaid ja regulatiivsemaid õigusakte. Küll aga on veel pikk tee minna. Ideaalis võiks autori hinnangul Eesti õiguskord olla teel sinna suunas, et

²⁶ 25. 01. 2018 vastu võetud lepitusmenetluse läbiviimise korra määrus. - RT I, 26.01.2018, 23.

siseriiklikus õiguses ei oleks terminoloogiliselt arusaamatu, mis on taastav õigus ja kuidas taastava õiguse põhimõtted suhestuvad lepitusmenetlusega. Siseriikliku õigusaktide analüüsi vaadates tuleb tõdeda, et hetkel veel on taastava õiguse protsessi regulatsioon tagasihoidlik ning arusaadavaid ja konkreetseid kriteeriume ette ei seata.

2. UURINGU METOODIKA

2.1 Uuringu meetod

Magistritöö tulemused põhinevad kvalitatiivsel meetodil, kus kasutati andmete kogumiseks intervjuerimist. Kuna eesmärgiks oli rohkem teada saada intervjueritavate mõtteid ja soovitusi, siis osutus valituks poolstruktureeritud intervjuu meetod. See andis võimaluse lähtuda vajalikest küsimustest, kuid jätta siiski osalistele võimalus enda tagasiside anda vabas vormis ning sõnastades enda mõtteid selliselt nagu nad soovisid. Intervjuude oht on see, et vestlus võib minna väga kaootiliseks, kuid selle jaoks oligi intervjuerijatel ees küsimused, millest intervjuu käigus lähtuda ning mitte lasta intervjuul minna päris kaootiliseks. Enamjaolt oli tegu individuaalintervjuudega, kuid tuli ette ka olukordi, kus intervjuerimise käigus soovis osapoolega seotud inimene samuti intervjuust osa saada ja ühines intervjuuga poole peal. Intervjuud toimusid intervjueritavatega, kes olid osa saanud lepitusmenetluse või konfliktivahenduse protsessist. Intervjuud viisid läbi Anna Markina ning Kadri Ann Salla. Töö autor ei viinud läbi intervjuusid põhjusel, et tegemist on osa suuremast projektist ning kuna töö autoril puudub vahenduse läbiviimise väljaõpe, siis on mõistlik sellised intervjuud läbi viia inimestel, kes on vastava väljaõppe ka saanud. Ühtlasi osales intervjuudes ka alaealised, mistõttu tuli eriti tähelepanelik olla intervjuude läbiviimisel, milliseid viise kasutada ning kuidas intervjuerida. Intervjuud toimusid kas intervjueritavale sobivas kohas või siis video vahendusel. Intervjueritava loa olemasolul lindistati intervjuud. Seejärel intervjuud transkribeeriti ning edastati käesoleva töö autorile analüüsimiseks. Intervjuud transkribeeritud kujul ei sisaldanud intervjueritava kohta isikuandmeid. Teada oli vaid isiku vanus. Sellega oli tagatud osalistele anonüümsus, sest käesoleva töö autor ei ole teadlik, kes oli intervjueritav.

2.2 Uuringu valim

Valimiks osutusid intervjueritavad, kes olid nõus osalema uuringus. Intervjueritavaid oli kokku 29. Intervjueritavatest 12 olid alaealised ning 17 täiskasvanud. Alaealised olid vanuses 13-17 eluaastat. Intervjueritavatest 7 inimest olid osalenud lepitusmenetluses ning 22 inimest olid osalenud konfliktivahenduses. Kõik alaealised intervjueritavad oli osalenud ainult

konfliktivahenduses. Enne intervjuueerimist anti osalistele informeeritud nõusoleku vorm, mis sisaldas informatsiooni uuringu eesmärgi ning meetodi kohta. Samuti informeeris nõusoleku vorm, et uuring on vabatahtlik ning nõusoleku saab igal ajal tagasi võtta. Vormil lubati osalistele tagada konfidentsiaalsus ning andmetega hoolikas ümberkäimine. Lõpuks paluti osalejatelt nõusolekut intervjuus osalemiseks, intervjuu lindistamiseks ning isikuandmete töötlemiseks. Alaealise intervjuueeritava korral oli informeeritud nõusoleku vorm suunatud lapsevanemale või eestkostjale. Videokohtumisel andis intervjuueeritav oma nõusoleku suuliselt.

3. UURINGU TULEMUSED JA JÄRELDUSED

3.1 Taastav õigus kui õigussüsteemi vajalik osa

Võttes eelkõige aluseks kriminaalpoliitika põhialuseid aastani 2030, siis võib sellest eeldada, et kriminaalsüsteem vajab õigusrikkumisi vähendavat karistussüsteemi. Menetluse sihiks on taastada ohvri turvatunne ning ühtlasi heastada kahju. Dokumendis tuuakse ka konkreetselt välja, et kriminaalsüsteemi üheks sihiks saab olema võimalikult paljudes juhtumites seada eesmärgiks lepitada omavahel ohver ja kurjategija. Ühtlasi pakkuda ohvriabiteenuseid ja taastava õiguse võimalusi nii menetluse kestel kui ka väljaspool menetlust. Samuti on välja toodud ühe sihina ka asjaolu, et õiguskaitsetöötajatele peab tagama piisava ettevalmistuse selleks, et neil oleksid vajalikud teadmised ja oskused, et soodustada tehnoloogia kasutamist, kogukondliku sekkumist ning taastava õiguse rakendamist. Seda eesmärgil, et õiguskaitsetöötajad seaksid menetluse käigus keskmeks lähtepunktiks just ohvri õigused.²⁷ See näitab selgelt, et taastava õiguse olulisust on märgatud ning võetakse ette samme, et praegust mudelit arendada. Seda eelkõige autori hinnangul selleks, et 2030. aastaks saavutada olukord, kus taastava õiguse kasutamine on karistussüsteemi üsna tavaline osa. Et muuta mingi mudel suure süsteemi osaks on autori hinnangul vaja ka seda süsteemi põhjalikult uurida ja analüüsida.

Miks on oluline konfliktivahenduse ning lepitusmenetluse mudeleid analüüsida ning miks on oluline neid protsesse meie õiguskorda aina rohkem sisse tuua? Miks on oluline anda inimestele võimalus tavalise menetluse asemel valida midagi muud? Nendele küsimustele vastamiseks on esiteks kõige parem välja tuua Kirsty Laidvee käsitus lepitusmenetlusest Juridica artiklis. Seal toob Laidvee välja, et kõik taandub tahtele leida pooltele võimalikult vastuvõetav lahendus ning lepitusmenetluse põhiidee võiks olla asjaolu, et pooled leiavad iseseisvalt oma probleemile lahenduse. Kui võtta arvesse poolte huvisid ja anda neile võimalus leida ise lahendus, on leitud lahendus osapooltele ka hiljem vastuvõetavam ja on suurem tõenäosus, et poolte vahel tekkinud pinged saavad samuti lahenduse. Leppimine kui selline on märksa suuremaks õiglustunde tekitajaks, kui seda on näiteks tavapärane kohtuotsus.

²⁷ Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030, lk 3-4. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.just.ee/media/754/download> (24.04.2022).

Kohtuotsuse puhul on oluline selle selgus ja konkreetsus, kuid tuleb arvestada sellega, et inimesed ei vaja alati just seda selgust, vaid nad soovivad teise poole mõtetest ning tunnetest aru saada ja leppida just sellisest aspektist, et miski ei jääks neid enam piinama.²⁸ Sellise variandi loomine on oluline just sellistel hetkedel, kus peale menetlust peab jätkuma n-ö tavapärane elu ja osapooled peavad ka seal igapäevaselt kokku puutuma. Olgu siis selleks näiteks kooliõpilased või ka töökaaslased. Protsessi käigus ei leita osalejate seast võitja või kaotaja, vaid leitakse kokkulepe, mis aitab osapooltel oma eludega edasi minna ja seda selliselt, et kumbki ei peaks tundma, et teda on kuidagi protsessis kaotajaks tehtud.²⁹

Tuues välja veel ohvriuuringu, siis tuleb nentida, et kuritegevus on viimastel aastatel püsinud praktiliselt samal tasemel ehk kuriteohvriks langeb ligikaudu 5% küsitletutest. Tulemused näitavad, et näiteks vägivallajuhtumite puhul on viimastel aastatel vägivalla kuriteo ohvriks langenud inimeste osakaal püsinud ligikaudu samal tasemel ehk siis viimaste andmete järgi langevad vägivalla ohvriks 1% küsitletuist, kuid vaimse vägivalla ohvriks on 2021. aastal langenud lausa 21% küsitletuist.³⁰ See näitab tugevalt, et praeguses kriminaalsüsteemis on vaja muudatusi sisse viia, sest aastate jooksul ei ole ohvriks langenud inimeste protsendid oluliselt vähenenud ning need ei näita ka langustrendi.

Sellist vajaliku langustrendi aitaks autori hinnangul taastava õiguse põhimõtete juurutamine ühiskonda ning menetlusse. Selle jaoks on aga vajalik, et taastava õiguse mudel oleks võimalikult ohvrikeskne ning vastaks teatud kriteeriumitele. Selle jaoks suunavad taastava õiguse põhimõtete rakendamist näiteks ka Euroopa õigusaktid, mis julgustavad aina rohkem liikmesriike kasutama taastava õiguse põhimõtteid kriminaalsüsteemis. Selle ehtsaks näiteks on Veneetsia deklaratsioonis sisalduvad suunised ning soovitused. Esimeseks soovituseks kuueteistkümnendas artiklis on, et liikmesriigid töötaksid välja kõikehõlmavad uuringud taastava õiguse mudelite kohta, mis on hetkel õiguskorras saadaval ja rakendatavad. Seda selle jaoks, et hõlbustada teadmisi taastava õiguse kohta, leida selleks protsessiks parim võimalik praktika, analüüsida taastava õiguses osalenute kogemusi ning uuringuid sellel teemal, samal ajal arvesse võttes ka liikmesriigi enda spetsiifilisi aspekte. Teiseks soovitusena on viimistleda akti „*Council of Europe High-Level Principles of Restorative Justice*“ pakkudes välja

²⁸ Laidvee, K. Lepitusmenetlusest. Kuidas toimub lepitamine? – *Juridica*, 2013/VII, lk 512.

²⁹ Laidvee, K., lk 513.

³⁰ Ahven, A. (2021) Ohvriuuringu 2010-2021. Küsitlused inimeste kokkupuudetest kuritegevusega, lk 2-5. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/ovu_2021_0.pdf (25.04.2022).

meetmeid, mille läbi saaks liikmesriik ette võtta selles aktis välja toodud meetmeid. Kolmandaks soovitusel on jätkata läbi Euroopa Kriminaalasjade Komitee regulaarset hindamist Euroopa Nõukogu soovitude rakendamist taastava õiguse kasutamisel toimunud uute oluliste arengute valguses ning vajadusel ka nende arengute üle vaatamine Euroopa Nõukogu soovitude reegli 67 alusel. Selliseid suuniseid leiab ka 2000. aasta Viini deklaratsioonist.³¹ Kui taastav õigus iseenesest on just viimastel aastatel saanud aina rohkem tähelepanu ja kasutust, siis taastava õiguse vajadust kui sellist ühiskonda, täheldati juba palju varem. Viini deklaratsioon toob välja, et piisav ennetuste ning rehabiliteerimise programmid on peamised strateegiad tõhusaks kuritegevuse kontrolliks. Just seda sama mõtet jälgib ka autor käesolevas magistritöös, sest autor on samal arvamisel, et ühiskond vajab taastava õiguse põhimõtteid. Viini deklaratsioon toob välja olulised põhimõtted, miks on oluline arendada ennetamise ning rehabiliteerimise programme ja lisab ka juhendid ning eeldused, mis on vajalik täide viia, et neid põhimõtteid ka praktikas arendada. Autorile jäi eriti silma deklaratsiooni artikkel 22. Artikkel toob välja, et on vajalik üle vaadata asjakohased õigusaktid ning haldusprotseduurid. Seda eesmärgil, et anda ametnikele vajalik haridus ning koolitada, et tagada vajalik tugevus institutsioonidele, mis tegelevad kriminaalõiguse haldamisega. Selline spetsialistide ja ametnike koolitamise vajadus tuleb välja ka käesolevas magistritöös. Samuti on käesoleva magistritööga seoses paslik välja tuua artikkel 28, mis julgustab välja töötama taastava õiguse mudelit, mis austaks ohvrite, teo toimepanijate, kogukondade ja kõigi teiste osapoolte õigusi, vajadusi ja huve. Seega on juba sajandi alguses toodud välja, et taastava õiguse põhimõtete laialdasem kasutus ning mudelite välja töötamine on vajalik kriminaalsüsteemi edukaks arenguks. Neid suunised arvesse võttes väidab autor, et taastava õiguse mudeli ühtlustamine ning laiem rakendamine on oluline, kui sellist suunamist täheldatakse juba Euroopa tasandil. See näitab selgelt, et ühiskond on liikumas sinnapoole, et senine harjumuspärane lähenemine kriminaalmenetlusele hakkab vananema ning on vajadus uute lahenduste järgi.

Selline taastava õigusega kooskõlas lähenemine on aktuaalne ning aina kasvav lähenemine. Seetõttu on ka käesolev magistritöö oma uudsete andmete ning tagasisidega, mis on saadud vahetult taastava õiguse protsessis osalenutelt, väga oluline. Autor astub seisukohale, et on

³¹ Viini deklaratsioon - Vienna Declaration on Crime and Justice: Meeting the Challenges of the XXIst Century (10th United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Vienna, 10-17 April 2000. Arvuti võrgus kättesaadav: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/4r3e.pdf> (25.04.2022).

äärmiselt oluline, et meie ühiskond ning sellega koos ka õiguskord läheneks aina rohkem sellele, et peamiseks eesmärgiks menetluse käigus ei ole karistamine. Muidugi ei saa selliseid võtteid kasutada üldistatult ning tavapärane menetlus on samuti väga oluline. Kuid teatud juhtudel on siiski ühiskonna huve arvesse võttes kasulikum ning efektiivsem jätkata menetlust taastava õiguse põhimõtete alusel.

Muidugi ei saa eeldada, et taastav õigus on üks ja ainuõige lähenemine. Tuleb tõdeda, et alternatiivne lähenemine taastava õiguse mõistes ei suuda oma protsessi käigus ohvrile pakkuda kõike, mida ohver sellest olukorrast vajaks. Küll aga ei saa alavääristada asjaolu, et taastav õigus suudab olulisel määral pehendada ohvri taastumist.³² Sellise põhimõttega julgeb ka autor nõustuda, sest kui taastava õiguse mudel on välja töötatud selliselt, et ta seab esikohale ohvri huvid, siis võib eeldada, et tegemist on protsessiga, mis aitab ohvrit suurel määral.

Veneetsia deklaratsiooni artikkel 15 neljas punkt toob välja, kuidas arendada ja tuua õigussüsteemi taastavat õigust. Selle jaoks on oluline, et liikmesriigid võtaksid taastava õiguse põhimõtteid kui hädavajaliku osa õigusteaduse õppekavast. Sealhulgas on vaja taastava õiguse laialdasemaks rakendamiseks koolitada juriste, prokuröre, sotsiaaltöötajaid, politseid kui ka vanglateenistustes olevaid töötajaid ning tõsta kõigi nende teadlikust sellisest meetodist. Eelkõige just sellest aspektist, et kuidas taastava õiguse põhimõtteid rakendada, millised on selle meetodid ning praktikad. Samal ajal silmas pidades ja tähelepanu pöörates, kuidas ühiskond ning kohalikud ja piirkondlikud ametiasutused osalevad taastava õiguse protsessis ning kaasavad Euroopa Nõukogu, kui on vajalik koostööd teha enda ametnike väljaõpetamisel taastava õiguse rakendamisel. Viienda punktina artiklis kutsutakse Euroopa Nõukogu üles julgustama ja aitama oma liikmesriike tõstma teadlikkust taastava õiguse põhimõtetest riigiüleselt ning praktiseerima ja ellu viima projekte, mille eesmärk on laiaulatuslik teavitamine taastava õiguse eelisest kui lahendus, mis küündib menetluses karistusest kaugemale.

Võttes arvesse, et käesolevas töös intervjueriti ka alaealisi, siis on paslik välja tuua ka, miks on laste puhul oluline rakendada taastava õiguse põhimõtteid. Kui siiani on olnud koolides pigem valdavaks praktikaks kasutada juhtunu korral karistavaid meetmeid, siis taastava õiguse praktiseerimine ning laialdasem kasutus ühiskonnas on juurdunud ka näiteks koolidesse. Koolid on hakanud kasutama struktuurilist lähenemist ehk kõigepealt tuvastavad, milline

³² Achilles, M., Zehr, H., lk 4.

seadus või reegel sai juhtunu läbi rikutud. Seejärel tuvastavad, milline kahju tekitati ohvrile ja kogukonna liikmetele. Viimasena lähenetakse probleemile taastava õiguse põhimõtteid rakendades ehk proovitakse heastada tekkinud kahju kasutades strateegilisi võtteid, mille eesmärgiks on juhtunust osalenud isikud kokku tuua ning panna neid üksteist mõistma ja leida koos lahendus, mis oleks kõigile sobilik.³³ Ohvrite uuringud on näidanud, et just õpilased ning üliõpilased langevad kõige sagedamini vaimse vägivalla ohvriks.³⁴ See näitab tugevalt, et ka alaealiste korral on taastava õiguse praktika kasutamine väga vajalik. Selline lähenemine on alaealiste puhul autori arvates väga oluline, sest sellisel juhul kaasatakse osalised protsessi ning nende mõistmine juhtunust on teadlikum ja läbimõeldum.

3.2 Konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse sarnasused ja erinevused

Karistusõiguses on kasutusel hetkel nii konfliktivahendus kui ka lepitusmenetlus. Autori aramus on, et nende kahe protsessi eristamisel terminoloogiliselt valitseb pigem segadus. Kuna konfliktivahenduses ning ka lepitusmenetluses on enamjaolt kasutusel samad terminid ehk näiteks mõlema protsessi puhul kutsutakse protsessi läbiviijaid lepitajateks ja vahendajateks, siis võib tekkida suur segadus, millisest protsessist antud juhul jutt käib. Seetõttu veel suurema segaduse vältimiseks kasutab autor ka käesolevas töös neid sõnu sünonüümidenä. Seda segadust soosib autori arvates ka asjaolu, et oma olemuselt on konfliktivahendusel kui ka lepitusmenetlusel väga sarnased eesmärgid. Mõlemad protsessid on lepitava sisuga, eesmärgiks ei ole kedagi karistada. Mõlemas protsessis osapooled saavad rääkida oma loo ning nende mõtteid ja ettepanekuid võetakse lahenduste leidmisel arvesse.

Konfliktivahendus kuulub taastava õiguse ehk restoratiivõiguse alla. Restoratiivõigusele on mitmeid definitsioone ning samuti erinevaid lähenemisviise. Üheks variandiks on definitsioonile läheneda konfliktivahenduse alusel ehk selliselt, et taastav õigus on protsess, kus juhtunust otseselt mõjutatud inimesed tulevad kokku, et jagada üksteisega enda tundeid ning kirjeldada, kuidas nad on juhtunust mõjutatud ning seejärel proovivad koos leida lahenduse, et parandada tekkinud kahju ja ennetada selle sündmuse taastoimumist. Seega on

³³ Kruis, N. E., Seo, C. (2021). The impact of school's security and restorative justice measures on school violence. - *Children and youth services review*, lk 3.

³⁴ Ahven, A. (2021) Ohvriuuritud 2010-2021, lk 5.

taastava õiguse protsess eelkõige suunatud ohvrile ja tema huvide kaitsmisele. Ühtlasi ei ole eesmärgiks kurjategija karistamine, vaid fookus pööratakse kahju heastamisele, mida ohver on toiminu pärast saanud. Sellist protsessi aitab läbi viia emotsionaalne protsess, mis on taastava õiguse üks suurimaid osasid. Asjaosalised jagavad üksteisega enda tundeid ning see toob kaasa selle, et kuriteo toimepanija saab paremini mõista, millise kahju ta on tekitanud ohvrile ja seda emotsionaalsel tasemel. Seda, kuidas mõjutab taastava õiguse protsessis osalemine menetlusosalisi, on üsna palju uuritud. Analüüsivate tulemusteks on positiivsed kõrvalmõjud taastava õiguse protsessis osalemisel. Taastav õigus on vähendanud nii ohvri viha kurjategija vastu, kättemaksu tahet kui ka traumajärgsete stressihäirete sümptomeid. Ühtlasi on taastava õiguse protsessis osalenud ohvrid raporteerinud suurenenud rahulolu protsessi endaga ning austavad rohkem kriminaalsüsteemi.³⁵

Teiseks variandiks definitsioonile läheneda on lepitusmenetluse alusel. Lepitusmenetlus oma olemuselt ja sisult küll väga sarnane taastava õiguse protsessiga, aga on ka mõned suuremad erinevused. Lepitusmenetluse definitsiooni leiab lepitusseadusest. Lepitusseaduses reguleeritakse küll lepitusmenetlust tsiviilajades, kuid lepitusseaduse § 1 lg 2 sätestab definitsiooni, et lepitusmenetlus on poolte vabatahtlikkusel põhinev tegevus, mille käigus erapooletu isik ehk lepitaja toetab lepitusosaliste suhtlust eesmärgiga neid suunata lahendusteni.³⁶ Seega on justkui lepitusmenetlus konfliktivahendusega pisut erinev. Küll aga selgitavad kriminaalmenetluse seadustiku kommentaarid, et lepitusmenetlus tugineb restoratiivõiguse kui sellise põhimõtetele ning lepitusmenetlusele suunamine on peamiselt eesmärgiga luua reeglid kurjategija ja kuriteoohvri lepitamiseks ja panna paika lepitamise õiguslikud tagajärjed. Täpsemalt on lähtekohaks kuriteo sotsiaalne taust ja seetõttu kaasatakse konflikti lahendamisele nii kuriteo toimepanija, ohver kui ka teatud olukordades ühiskond. Restoratiivõiguse põhimõte ei seisne kuriteo toimepanija karistamises vaid toob välja vajaduse reageerida kuritegelikule käitumisele kahju heastamisega. Lepitamine sellisel moel aitab kaasa ohvri suuremat kaasamis protsessi, mis tagab ohvrile suurema osalus- ja turvatunde. Samuti aitab lepitamine vähendada kuriteoga tekitatud pingeid, hirme ning muid negatiivseid emotsioone, mis kuritegu võib omadega kaasa tuua.³⁷

³⁵ Barnes, G. C., jt. (2015). Are Restorative Justice Conferences More Fair Than Criminal Courts?: Comparing Levels of Observed Procedural Justice in the Reintegrative Shaming Experiments (RISE). – *Criminal Justice Policy Review*, lk 105-107.

³⁶ Lepitusseadus. - RT I 2009, 59, 385.

³⁷ Aas, N. KrMS § 203¹/2.1.

Seega on peamine erinevus konfliktivahendusel ning lepitusmenetlusel asjaolu, et lepitusmenetluse korral on menetluse läbiviimisel kehtestatud väga täpsed juhised ning lepitajatel ei ole protsessi juhtimisel nii vabad käed, kui seda on näiteks konfliktivahenduse korral. Lepitusmenetlus on hetkel ainus taastava õiguse põhimõtteid sisaldav menetlus, mis on konkreetselt õigusaktidega reguleeritud. Esiteks paneb lepitusseadus üsna täpsed juhised, kuidas lepitusmenetlus kulgeb. Seda sätestab lepitusseaduse kolmas peatükk. Samuti reguleerib kriminaalmenetluse seadustik olulisel määral lepitusmenetluse läbiviimist. Üks erinevus, mis konfliktivahenduse ja lepitusmenetlusel saab leida on kokkulepete täitmine ja selle üle teostatav järelevalve kriminaalmenetluse seadustiku mõistes. Nimelt kui osalised suunatakse konfliktivahendusse olemasolevast süüteomenetlusest, siis saab vahenduse käigus kirja pandud kokkuleppeid ja nende täitmist reguleerida näiteks KrMS § 203¹ lg 3 alusel. Kuna aga selline olemasolev regulatsioon ei hõlma olukordi, kus isikud ise pöörduvad konfliktivahenduse poole ehk vahenduse põhjuseks on näiteks naabrite vaheline tüli või töö keskkonnas esinevad pinged, siis sellist alust kokkulepete täitmiseks ei ole.

Konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse regulatsioonide erinevust aitab selgitada ka lepitusmenetluse läbiviimise korra määrus. Määruse § 6 lg 3 alusel on lepitusmenetluse osalisteks süüdistatav, kannatanu ja piiratud teovõimega isiku seaduslik esindaja. Seega lepitusmenetluses ei ole võimalik kaasata teatud juhtudel näiteks kogukonda. Seda võimalust ei anna ka määruse § 3 lg 3, sest see seab tingimuseks, et kui konkreetset kahju kannatanaud isikut ei ole võimalik tuvastada, siis võib kaasata ka muu isiku, kuid isik peab olema võimeline kirjeldama teo kahjulikke mõjusi.

3.3 Lepitusmenetluse ja konfliktivahenduse korraldus

On keeruline paika panna, milline peaks olema taastava õiguse ideaalne mudel, sest selle protsessi käigus peab silmas pidama väga palju erinevaid asju. Autor võtab oma analüüsi aluseks just ohvriabi direktiivi artikli 12. Artiklis 12 on välja toodud kriteeriumid lepitavale õigismõistmisele, kui sellist teenust menetluse alternatiivina pakutakse. Just nende

kriteeriumite järgimist analüüsib autor intervjueeritavate kogemusi arvesse võttes. Enne analüüsimist leiab autor, et oleks kohane välja tuua asjaolu, et järgnev analüüs põhineb intervjueeritavate vastustel. Seetõttu ei saa autor kuidagi kontrollida, kas intervjueeritavate poolt väljatoodu ka tegelikult tõele vastab. Autor saab vaid edasi anda tunnetusliku analüüsi nende aspektide põhjalt, mida osalised on protsessi käigus tundnud ning millised on olnud nende mõtted seoses konfliktivahenduse või lepitusmenetlusega.

Enne kui liikuda täpsema kannatanu huvide analüüsini, tuleb välja selgitada, mida üldse kannatanu huvi all mõista ning mis on kannatanu huvi kriminaalmenetluses? Eelkõige võiks olla kannatanu huvides soov saada moraalset või varalist restitutsiooni. Moraalselt võiks kannatanu huvi seisneda selles, et teda kahjustanud isiku tegu mõistetakse teiste poolt hukka, eelkõige just riigi poolt. Läbi selle saab kannatanu kindluse, et teda kahjustav tegu oli ebaseaduslik ning mitteaktsepteeritav. Ühtlasi võib kannatanu huvides olla ka asjaolu, et süüdlane saaks ka karistuse ehk n-ö kättemaksu.³⁸ Kannatanu huvisid arvesse võttes on ohvriabi direktiivi artiklis 12 sätestatud liikmesriikidele kohustuslikud kriteeriumid, mida liikmesriik peab järgima, kui ta soovib lepitusteenust kui sellist osutada. Muude kriteeriumite hulgas on ka artikli esimese lõike esimeses punktis kriteerium, et lepitava sisuga teenust saab menetluses kasutada vaid juhul, kui see on kannatanu huvides. Selline kriteerium on vägagi eeldatav, arvestades asjaolu, et süsteem võiks olla n-ö ohvrikeskne. Sellele lisaks tuleb võtta arvesse turvakaalutlusi ja ohvrile tuleb jätta võimalus anda nõusolek protsessis osalemiseks teha vabal ja teadlikul nõusolekul, mis on võimalik iga hetk tagasi võtta. Ohvrid läbivad kuriteo ajal ning sellele järgneval ajal erinevaid etappe. Väga tavaline on olukord, kus ohver tunneb, et ta on kaotanud oma autonoomsuse. Nad tunnevad ennast jõuetult ning ei leia n-ö väljapääsu sellest olukorrast ja juhtunust. Seetõttu on väga oluline, et ohver oleks võimeline tundma ennast turvaliselt ning neile antakse võimalus taastada kontroll enda elu üle.³⁹

Et sellist kontrolli taastada ning võimaldada ohvrile tunda ennast turvaliselt, on taas vaja järgida teatud kriteeriume. Sellise kriteeriumi alla läheb ka ajaline aspekt protsessis. Kas ja miks on sündmuse toimumine ning selle järgneva protsessi ajaline mõõde mõistetav kannatanu huvide järgimisega? Autor toob kõige pealt välja eraldi alaealiste vastused ning seejärel täiskasvanute vastused. Seda seetõttu, et kuna alaealistest intervjueeritavad võtsid osa vaid

³⁸ Kärner, M., Ploom, T., lk 508.

³⁹ Achilles, M., Zehr, H., lk 3.

konfliktivahendusest, siis saab alaealiste ning täiskasvanute vastuste eraldamisel hästi välja tuua erinevuse, mis konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse korral esineb.

Kõik intervjueritud alaealised olid osalenud konfliktivahendusel. Intervjuudest tuli välja asjaolu, et konfliktivahenduse korral peavad osalised ootama väga pikalt. Ligikaudu pooled alaealistest intervjueritavatest vastasid, et hetkest, millal sündmus toimus, möödus üle poole aasta kuni jõuti konfliktivahenduse esimese kohtumiseni. Üks alaealine vastas, et aega läks umbes 5 kuud. Neli vastust jäid kolme kuu piiridesse. Võttes arvesse konfliktivahenduse ühte ja väga olulist eesmärki, et pooli lepitada ja rääkida läbi omavahel juhtunud sündmus, siis peab tõdema, et poole aasta möödumisel on isikud ikka samas olukorras ning ootavad lahendusi.

Täiskasvanute puhul saab eristada vastuseid konfliktivahenduse ning lepitusmenetluse kohta. Täiskasvanutega toimus kokku 17 intervjuud. Võtsin analüüsi aluseks taas optimaalsed ajavahemikud, mis intervjuudes kordusid. Vastustest tuli väga selgelt välja, et kõik lepitusmenetluses osalejad vastasid, et sündmuse toimumisest esimese kohtumiseni jõudmiseks läks vähem kui 1 kuu. Vastupidiselt lepitusmenetluses kiirelt toimetamisele jõudsid konfliktivahenduses osalejad sündmusest esimese kokkusaamiseni 1 kuu jooksul vaid 2 intervjueritavat. Suuremal ja märgatavamalt osal läks kokkusaamiseni jõudmiseks siiski 1-3 kuud või 3-6 kuud. Üks isik andis vastuseks ka ajalise mõõtmena üle poole aasta. Täiskasvanute puhul oli võrreldes alaealistega isegi keerulisem välja lugeda nende mõtteid seoses sellega, et kas aeg sündmusest esimese kohtumiseni oli nende mõistes liiga pikk või paras või hoopiski liiga lühike. Küll aga saab mõned järeldused teha konfliktivahenduses osalejate puhul. Nende intervjueritavate seas ei olnud kedagi, kes oleks otseselt väljendanud, et temale sobis, et protsess võttis nii kaua aega. Kui alaealiste puhul läksid vastajad põhimõtteliselt pooleks, et pooled olid negatiivselt meelestatud sellest asjaolust ja pooled positiivselt, siis täiskasvanute seas on üldpilt teistsugune. Nimelt jäid kõik täiskasvanutest intervjueritavad, kes olid osalenud konfliktivahenduses, kas neutraalseks ajalise mõõtme suhtes või siis suhtusid sellesse negatiivsete emotsioonidega.

Enamjaolt rääkisid intervjueritavad, et oleks soovitud, et kokkusaamine oleks toimunud kiiremini. Põhjuseid selleks toodi välja erinevaid. Kõige rohkem toodi välja juba eelmainitud probleemi protsessi ajalise venimisega, et tahe on suur juhtumiga lõpule jõuda ning pikk ootamine tekitas neis ärevustunnet ja teadmatust, et mis etapis protsess on. „Ma arvan, et oleks lihtsalt ühele poole saanud, see probleem. Kiiremini, et mitte tuletada meelde seda, et mul on vaja sellega tegeleda hiljem,“ tõi üks intervjueritav välja oma ootused etapi lõpetamiseks.

Enda emotsioone vahepealses olukorras selgitati ka selliselt, et terve aeg muretseti, et milline on lõpplahendus ning sooviks juba eluga edasi minna. Samuti toodi välja, et tekkis sellise pika ootamise tagajärjel ka aina süvenev süütunne juhtunu osas, olenemata sellest kas tegemist oli n-ö süüdlase või kannatanuga. „See ei olnud pigem hea, see oleks võinud kindlasti olla kiiremini, sest see just lisas mulle pinget, et kas see oli tõesti nii suur väärtegu, mis ma tegin, kas mina olen süüdi. Sel ajal lõi mulle pähe päris palju erinevaid mõtteid ja ma oleks kindlasti soovinud, et see oleks toimunud kiiremini,“ tõi üks intervjuueeritav välja. Ühtlasi hakkas ajapikku juba asjad meelest minema, kuid mõte sellest, et varsti on siiski ees ühiskohtumine, siis kardeti, et nende emotsioonide taas meelde tuletamine on mentaalselt raske. Probleemne on olukord ka siis, kui aeg venib liialt ja ohver kardab, et teine pool hoiab terve aeg viha sees ja seetõttu süveneb ka kartus, et kokkusaamisel teo toimepanija käitub ettearvamatult. Pikk ooteaeg tõi kaasa ka rohkem võimalusi teisel poolel ohvrit ähvardama hakata. „Ta vabandas sealsamas, kui oli siin teine juhtum siin järjest, siis ta püüdis mind ka ähvardada,“ tõi intervjuueeritav välja. Siinkohal tuleb arvestada ka sellega, et paljud korrad, kus alaealised satuvad konfliktivahendusse on seotud koolis esinevate probleemidega. Samamoodi ka meie intervjuueeritavate seas leidis isikuid, kes erinevatel põhjustel olid sattunud koolis teise osapoollega konflikti. Seega pidid vahepealsel ajal kui konfliktivahenduse protsess käis, osapooled üsna tihedalt üksteisega kokku puutuma. Liigne vahepealne aeg tingis ka sellise probleemi, et ühist aega leida oli aina raskem, sest inimeste motivatsioon asja lahendamiseks hääbub. „Pigem oli siis see, et kogu aeg oli see teadmine, et kas me tahame probleeme lahendada või ei taha, et miks me ei leia ühist aega. Et mis siis saab olla nagu tähtsam, kui see, et meie koostöö ikkagi paremaks läheks ja kõik korda saaks,“ tõi üks intervjuueeritav välja.

Samas leidis siiski ka intervjuueeritavad, kes nentisid, et aeg sündmusest esimese kohtumiseni oli paras ning nad ei näinud selles pikas ootamises midagi negatiivset. Ajalist aspekti toodi välja ka positiivse asjaoluna ehk leiti, et selle aja jooksul sai isik rahulikult mõelda, mis oli juhtunud ning kuidas ta soovib teise osapoollega edasi minna. Näiteks tõi üks intervjuueeritav eraldi ka välja, et tema ei oleks olnud valmis teise osapoollega varem kohtuma ning vajab seda aega enda kogumiseks. Samuti toodi välja, et vahepealne aeg oli hea, sest nautis oma aega enne ühiskohtumist ning sai rahulikult oma loo ära rääkida. Kuna alaealiste intervjuueeritavate näol oli tegemist ainult konfliktivahenduses osalenutega, siis võib autor tulemustest järeldada, et konfliktivahenduse korral oleks vajalik parem regulatsioon selle üle, et kui kiiresti osapooled jõuavad esimese kohtumiseni.

Lisaks leiti, et protsessi alustamist oodates oli osapoolte vahel palju pingeid ning kui pidi palju kokku puutuma, siis see oli pingeline ning ärevust tekitav. Välja toodi ka seda, et ajapikku asjaolud muutuvad ning selleks hetkeks, kui jõuti konfliktivahenduse esimese kokkusaamiseni, siis kas sündmus ise oli juba üsnagi tuhmide mälestustega või oli juhtunud vahepeal miskit, mis toimunud sündmuse lepitamise peamisi eesmäärke enam väga täita ei suutnud. Vastustest jäi siiski enim kõlama asjaolu, et sooviti asjaga võimalikult kiiresti ühele poole saada, kuid pikk protsess takistas seda. Mis puudutab lepitusmenetluses osalejate tundeid seoses ajalise vahemikuga sündmusest esimese kokkusaamiseni, siis ei saa konkreetselt midagi välja tuua, sest intervjuudest ei tulnud välja, kas osalised olid rahul või mitte. Ilmselt muudab asjaolu ka see, et lepitusmenetluse puhul jäid kõik olukorrad alla 1 kuu ning seetõttu isikutel ka negatiivseid seoses ootamisega ei ilmunud.

Konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse võrdluses on ilmselge, et konfliktivahenduse korral läheb esimese kohtumiseni oluliselt rohkem aega. Küsimus tekib just sel kohal, et kui sisuliselt on tegemist sarnaste protsessidega, siis kuidas saavad olla nii erinevad ajalised vahed. Seda mõjutab eelkõige just lepitusmenetlust reguleerivad õigusaktid. Nimelt just lepitusmenetluse protsessile on koostatud määrus, mis paneb üpris täpselt paika, millal mis peab toimuma. Üheks selliseks kriteeriumiks on ka ajalised vahemikud. Lepitusmenetluse määruse § 6 lg 5 sätestab, et esimene kohtumine osalistega korraldatakse ühe kuu jooksul lepitusmenetluse rakendamise määruse registreerimisest Sotsiaalkindlustusametis. Kuna on näha intervjuueeritavate vastustest, et selline pikk aeg sündmuse ja esimese kohtumise vahepeal on pigem negatiivne erinevatel põhjustel, siis teeb autor siinkohal ettepaneku, et konfliktivahenduse paremaks toimimiseks on vajalik selle protsessi parem ja konkreetsem regulatsioon õigusaktides sarnaselt lepitusmenetluse regulatsioonile.

Kannatanu huvid ja nende kaitsmine menetluse käigus on arusaadavalt üks peamiseid asju, mida analüüsida ning kust võib tulla välja ka palju kitsaskohti. Kui eelnevalt sai analüüsitud ajalist aspekti ning kuidas see mõjutab kannatanu huve menetluse käigus, siis järgnevalt saab analüüsitud kannatanu huve füüsilise keskkonna aspekti läbi. Nimelt jäi intervjuudes kõlama palju erinevaid vastuseid selle kohta, kuidas osalised ennast füüsilises ruumis tundsid ning mis oleks võinud olla paremini. Näiteks toodi välja asjaolu, et politsei ruumides läbiviidud kokkusaamine tekitas osapooltes ebamugavust ning ta oleks lootnud, et ühine koosviibimine toimub mugavamas keskkonnas. Samuti ka konkreetselt ruumi enda füüsilised omadused mängivad suurt rolli ehk kui tegemist on sellise toaga, kus kannatanu istub näiteks toa teises otsas ja uks kostub läbi. „Mind häirib, mina tahaks kogu aeg nagu kuuled, et keegi läheb ukse

tagant mööda – seal oli kuulda... uks kostus läbi, kui keegi liikus ja kunagi ei teadnud, et kas ta astub sisse, et selles konkreetsetes ruumis on need takistused,“ tõi intervjuueritav välja. Asja teeb muidugi hullemaks ka olukord, kui tooli ja ukse vahelises teekonnal istub ka teo toimepanija. „Et nagu ma ennist rääkisin, et sul võib tekkida teise osapoolega konflikt, kus teine osapool ei suuda ennast näiteks talitleda ja ta võib rünnata sind iga hetk, ja sinna ei ole võimalik mitte midagi teha, kuna nad ei ole üksteisest lahutatud ja teie vaheline vahemaa on maksimaalselt kaks meetrit,“ tõi intervjuueritav välja. Selline paigutus tekitas kannatanule ebamugavust ning ta ei tundnud ennast turvaliselt. Seega tuli intervjuudest välja kitsaskoht, mida vahendustes edaspidi paremini läbi mõelda. Ühisviibimiste ruum võiks olla rohkem avatud ning osalistel ei tohiks tekkida tunne, et nad väljapääsmatus olukorras.

Seega võib keskkond, kus vahendus läbi viiakse, mängida väga suurt rolli ning tuleb lähtuda konkreetse juhtumi asjaoludest ning arvestada osapoolte huvidega, kus ja kuidas vahendus läbi viia. Ruumi füüsilised omadused ja nende järgimine ei ole reguleeritud hetkel ei lepitusmenetluse ega ka konfliktivahenduse korral, kuid autor on arvamusel, et sellise aspekti õiguslikult reguleerimine tagaks olukorra, kus lepitajad oleksid teadlikud, et osapooltel võib selliste aspektidega raskusi ja probleeme tulla ning selle peab välja selgitama enne protsessi toimumist.

Kuna osade intervjuueritavate konfliktivahenduse või lepitusmenetluse kogemus jäi aega, kus koroonaviirus levis riigis ning olid sätestatud teatavad piirangud kohtumistele, siis tuli intervjuudest välja ka kommentaare vahenduse toimumise kohta veebi teel. Üks intervjuueritav tõi välja, et kui vahendus toimuks internetis ehk veebi vahendusel, siis ta tunneks ennast rohkem turvaliselt. Seda seetõttu, et tal ei tekkinud ohtu, et vastaspool võib ägestuda ning füüsiliselt midagi teha, sest ta oli enda jaoks turvalises keskkonnas. „Kui näiteks teha seda veebis, näiteks. Sellepärast et kindlasti ei ole inimesed ühes ruumis, neil ei saa tekkida füüsilist konflikti enam ja suheldakse sõnadega, mitte käte-jalgadega füüsiliselt kuidagi,“ pakkus intervjuueritav välja. Küll aga, leidis ka intervjuueritavaid, kes tõid veebivahenduse kohta välja negatiivse aspektina just selle, et vahenduse üks eesmärgi on inimeste lähendamine ja enda arvamuste jagamine, mis intervjuueritavate arvates toimiks paremini, kui inimesed viibivad füüsiliselt samas toas ja emotsioonid on ehtsad. „Mulle üldiselt ei meeldi niimoodi veebi teel kohtuda. Et siis ma tundsin, et oli raskem seda, nende vahendajatega seda kontakti leida,“ tõi intervjuueritav välja. Selline veebis videovahendusel protsessi läbiviimine ei ole aga n-ö tavaolukorras mõeldav, sest sellisel juhul ei ole võimalik vahendajal kontrollida, kus osapooled asuvad ning kas keegi viibib lisaks neile veel ruumis. Seega võib veebi teel vahenduse

läbiviimine tuua autori arvates pigem suuremaid turvalisuse probleemi ning osapoolte huve ei ole võimalik selliselt kaitsta.

Järgmine oluline punkt kannatanu huvidega arvestades on vahenduse osalised. Esmalt osalised just sellest aspektist, et üks intervjuueeritav tõi välja, et tema tundis ennast protsessi alguses ebamugavalt, sest nii osalised kui ka lepitajad olid kõik naised ja tema oli ainus meesterahvas. See tekitas osalisel tunde, et tema on vähemuses ja ta ei tundnud ennast kindlalt. „Ebakindlust tekitas see, et kuna vastaspooleks oli kolm naisterahvast, siis veel need töötajad olid ka veel kaks naisterahvast, siis.... või need aitajad, siis ma mõtlesin, huvitav, et kuidas nendest asjadest räägitakse, kui kõik on naised ja ma olen üksinda seal meesterahvas, aga õnneks kõik laabus,“ tõi intervjuueeritav välja. See pärssis ka osalise sõnul seda, et ta ei suutnud olla üdini aus, vaid pidi mõtlema, mida ta ütleb. Soolist aspekti on muidugi väga keeruline vahenduse ajal jälgida ja osaliste soove sellega seoses arvestada, sest vahenduse ajal osapooled ei saa valida, kes on kannatanuks, toimepanijaks või lepitajaks. Seega peab nentima, et seda välja toodud kitsaskohta ei ole võimalik väga edukalt parandada ning siinkohal autor ettepanekuid mudeli muutmiseks teha ei saa.

Samuti tõi intervjuueeritav välja, et tema protsessi käigus oli tegemist uue vahendajaga, kes ei mõjunud kindlameelsena, sest tal ei olnud piisavalt kogemust. Muidugi on jällegi naiivne eeldada, et selline aspekt on kiirelt muudetav. Seda tingib ka asjaolu, et konfliktivahendust pakuvad kas ohvriabi töötajad või siis vabatahtlikud. Seetõttu on äärmiselt keeruline pakkuda teenust selliselt, et ei satuks uusi ja ebakindlaid lepitajaid. Autor teeb siinkohal ettepaneku, et vahenduse läbiviimisel jälgida, et vähemalt üks vahendajatest oleks kogenud ja osalistel ei tekiks ebakindlat tunnet. Läbi selle saab vähem kogenum vahendaja samuti kogemust, kuid ei mõjuta vahenduse kvaliteeti osapoolte poolt vaadatuna. Samuti tuleb juhtida tähelepanu, et lepitajate koolitamine ning nende professionaalsuse tagamine ei tohiks jääda kõrvaliseks asjaoluks.

3.4 Ohvrite vajadused lepitusmenetluses ja konfliktivahenduses

Ohvrid vajavad menetlusest vastuseid. Nad vajavad eelkõige vastust, mis juhtus ning miks see juhtus? Vastused taastavad korratunde, mis on inimestele väga oluline.⁴⁰ Selline aspekt tuli välja ka intervjueeritavate vastustest. Nimelt toodi välja, et konfliktivahendusest loodeti kõige enam seda, et vahenduse lõpuks saadakse asjad räägitud ja oma küsimustele vastused. Seda just seetõttu, et õhku ei jääks pingeid ning osapooled saaksid oma tundeid avaldades vastata üksteise probleemidele. Selline vastuste vajadus tuli välja ka alaealiste intervjueeritavate vastustest. Näiteks tõi üks alaealine eraldi välja, et tema soov konfliktivahenduses oli vahendajate kinnituste rohkus. Ta vajab konfliktivahenduses kinnitust, et protsessi lõpuks kõik laabub ja saab korda. „Et see, et kõik saab korda, kõik läheb hästi, et nagu sinuga midagi ei juhtu, et sa saad hakkama,“ tõi intervjueeritav välja oma ootuse. See näitab tugevalt seda, et protsessist oodatakse just seda lõpptulemust ehk soovitakse oma vastamata küsimustele vastuseid. Samas ei saa väita, et selline aspekt ei tule ka täiskasvanute intervjueeritavate vastustest välja. Ka täiskasvanute vastustest tuli välja, et konfliktivahenduse või lepitusmenetluse protsess ise neile turvatunnet ei tekitanud. Pigem oli nende jaoks samuti oluline just lõpplahendus ehk millistele küsimustele leitakse vastuseid ja millised on kokkulepped, mis protsessi lõpus kirja saavad. Üks intervjueeritav tõi veel eraldi välja, et tema ootus konfliktivahendusest oli selline, et vahendajad peegeldavad ka protsessi käigus osapoolte mõtteid ja aitavad neid tõlgendada. Intervjueeritav tõdes, et tema kogemus konfliktivahendusest oli tema ootustele vastupidine. „Ei, ei...ma meelega ütlesingi kaks lauset, sellega ma tahtsin näha, kuhu see asi jõuab. Et kas nagu huvitatakse ka minust või ei huvituta. Ma meelega tegin seda, ma oleks saanud rääkida oma loo, kui ma oleks tahtnud, mul oli üks tund aega seal rääkida, aga ma ei tahtnud, ma tahtsin näha, et kas keegi tunneb huvi ka või ei tunne. Ei tundnud,“ tõi intervjueeritav välja. Pigem vahendajad lihtsalt kuulasid neid mõtteid ja küsimusi ja eeldasid, et osalejad leiavad enda muredele ise vastused.

Seega on eeltoodut arvesse võttes väga keeruline leida üks ja ainus lahendus, kuidas saavutada protsessist maksimum, et nii ohver saaks teistelt osapooltelt vastused oma küsimustele, mis tal juhtunu tõttu on tekkinud ning ka teised osapooled saaksid võimalikult positiivse kogemuse.

⁴⁰ Achilles, M., Zehr, H., lk 4.

Tuleb tõdeda, et sellest aspektist lähtuvalt ei ole võimalik konkreetseid ettepanekuid konfliktivahenduse või lepitusmenetluse kui sellise paremaks toimimiseks teha.

Mida kannatanud veel vajavad on iseenda loo rääkimine. Seda mitte ainult sündmusest endast näiteks ütluste näol vaid ka tähelepanekuid ja tundeid sellest, mis on toimunud peale juhtunut. Howard Zehr toob enda artiklis välja ka Marlene Youngi tsitaadi, mis ütleb, et ohvrid vajavad enda loo mitmekordset rääkimist. Selline kordus aitab ohvritel panna n-ö pilt kokku ja tunnetuslikult lahterdada juhtunu, et see ühtlustuks ellujäänu ellu. See kõik eeldab seda, et ohvritel oleks võimalus rääkida oma lugu nendele, kellele see vajalik on.⁴¹ Selline vajadus tuli jällegi ka intervjueeritavate vastustest välja. Nimelt toodi näiteks välja, et selline protsessi käsitus, et eelnevalt kohtuvad osapooled üksinda vahendajatega, enne kui toimub ühiskohtumine, on väga tänuväärne. Selle põhjenduseks toodi just nimelt see sama asjaolu, et kõigepealt anti võimalus oma lugu ära rääkida vahendajatele. „Üksi oli see hea muidugi, et ma sain ise rääkida, et mis nagu oli, et ei olnud nagu seda, et keegi istub seal kõrval ja kuuleb sind nagu, et pilguga jälgib sind kogu aeg, et mida sa räägid, et sa ei pea nagu kartma rääkida midagi,“ tõi intervjueeritav välja, miks eelkohtumine on oluline. Seejärel toimus ühiskohtumine ning saadi oma lugu uuesti ära rääkida. Ehk siis toimus korduv loo rääkimine, mis nagu eelnevalt ka välja toodud sai, aitab osalistel juhtunut paremini mõista ja selle sündmuse iga külg korduvalt korralikult läbi mõelda. Ühtlasi toodi ka välja, et selline korduv enda loo rääkimine aitab kaasa ka sellele, et teine pool mõistab paremini olukorda või konkreetset siis juhtunut ning mis tunded kaasnesid selle sündmusega. Intervjuude vastustest koorus välja väga positiivne ja autorile üllatav aspekt. Nimelt 29-st intervjuust lausa 15 intervjueeritavat tõid välja, et nendel oli positiivne kogemus just selletõttu, et nad said protsessi käigus oma loo ära rääkida. Seega võib eeldada, et selline aspekt on üks peamisi eesmärke inimestel konfliktivahenduse või lepitusmenetluse protsessis osalemisel. Samuti on mõista, et oma loo ära rääkimine ei ole praeguse mudeli probleemiks ning seda aspekti kuidagi arendama ei pea.

Küll aga võib tekkida küsimus, kas kohtumisi peaks olema rohkem, et inimesed saaksid oma lugu veel rohkem rääkida? Kannatanu soovil võib enne ühiskohtumist teha ka mitu eelkohtumist. Kas sellisel juhul oleks ühiskohtumiseks osapooltel suurem arusaam juhtunut ning nad on paremini läbi mõelnud, mis tundeid nad sellega seoses tunnevad ja mis oleks nende jaoks ideaalne lahendus? Intervjueeritavatelt otseselt sellist küsimust ei küsitud, kuid mõned

⁴¹ Achilles, M., Zehr, H., lk 5.

intervjueeritavad kaudselt sellest siiski rääkisid. Enamjaolt jäi kõlama asjaolu, et kahe kohtumisega protsess oli piisav selle jaoks, et iseendale selgeks teha, mis mõtted ja tunded seoses juhtunuga osapooltel on ning milline võiks olla tulemus ja ühtlasi millised on ootused teisele poolele. Kahe kohtumisega protsess siis selliselt mõistes, et enne suurt ühiskohtumist kohtuti ühe korra osapoolega ka individuaalselt. Küll aga tõi näiteks üks intervjueeritav välja asjaolu, et temale oleks meeldinud, kui oleks olnud kolm kohtumist. „Võib-olla üks ettepanek olekski võib-olla see, et nüüd on sellest möödas ikkagi pool aastat ja võib-olla see teenus võiks olla selline, kus võetakse inimesed ka poole aasta tagant uuesti kokku, et kuidas teil nagu nüüd läheb, aga seal peab olema kindlasti seesama ring, ja mitte nagu uusi inimesi.“, annab intervjueeritav ettepaneku. Ehk siis üks kohtumine lisaks veel peale suurt ühiskohtumist, et osapooled saaksid tulla kokku ja arutada, kuidas kirja pandud kokkulepetega tegeletakse ja kuidas nendest kinni peetakse. Seega võib eeldada, et kui selline ettepanek tuli vaid ühelt intervjueeritavalt, siis enamjaolt oldi rahul praeguse korraldusega, kuid autori arvates on idee veel üheks ühiskohtumiseks pärast teatud aja möödumist arvestatav ettepanek ning seetõttu soovitab seda asjaolu kaaluda mudeli modifitseerimisel.

Nagu eelnevalt on ka väljatoodud ning mille sisulisem analüüs on ka allpool, siis kohtumise käigus pannakse paika kokkulepe, mida osapooled siis protsessi lõppedes peaksid järgima. Küll aga jäi autorile silma ühe intervjueeritava arutlus selle üle, et kokkulepe ise menetluse käigus ega ka sellest kinni pidamine hiljem tegelikult midagi ei aita. Antud juhul oli tegemist olukorraga, kus teisel poolel oli alkoholiga probleeme ning tegelikult teist poolt karistada ohvril soovi ei olnudki. Sellistes olukordades tuleb tõdeda, et konfliktivahendus või lepitusmenetlus oma eesmärgi ei täida, sest osalistel ei ole eesmärgiks leida sellele konkreetsele juhtumile lahendus ning kokku leppida asjaolud, millest hiljem kõik osapooled kinni peavad. Sellistes olukordades tuleb lähtuda ikkagi peamisest ehk ohvri huvist. Antud juhul oli see vajadus teist poolt kuidagi aidata. Seda ei ole võimalik teha vaid ühekordse leppimisega ja kokkuleppega vaid just näiteks alkoholiprobleemide korral on vajalik pakkuda pikemat ja sügavamalt abi. Sellistes olukordades annaks suurema tulemuse oponentide kasutamine kui taastava õiguse protsessi kasutamine. Samasuguse aspekti toob välja ka Mariken Arro oma magistritöös. Nimelt, kui tegu saab alguse alkoholi tarvitamisest ning väljakutse tehakse seetõttu, et teo toimepanija ei oleks edaspidiselt ohtlik ning saaks kaineks, siis ei lahenda see

sügavamat probleemi.⁴² Just täpselt sama asja nentis ka antud intervjueeritav, et protsess ise sügavamat probleemi ei lahendanud. Vajalik oleks inimesele edaspidine programm, mis sisuliselt raviks välja alkoholismiprobleemi. Seega teeb autor siinkohal ettepaneku, et konfliktivahendusse või lepitusmenetlusse suunamisel tuleb tagada n-ö parem ja efektiivsem kontroll ning tuleb lähtuda loogikast, kas taastava õiguse protsessi käigus leitud lahendus tagab selle, et teo toimepanija ei korda enda tegu. Selline n-ö eelkontroll aitaks kaasa sellele, et taastava õiguse teenused ei saaks ülekoormatud ning teenuseni jõuaksid inimesed ja eelkõige just ohvrid, kes teenuse eesmärgi silmas pidades tõesti sealt ka abi saaksid.

Üheks suureks teemaks ja väga oluliseks teemaks ohvri huve arvesse võttes on lepitajad. Protsess ja selle edukus sõltub väga suurel määral lepitajatest. Intervjueeritavatelt küsiti, kuidas nad lepitajate tööga rahule jäid. 29-st intervjueeritavast 3 intervjueeritavat nentisid, et nad ei olnud vahendajate tööga rahul. Kusjuures nendest kolmest korrast kahel korral oli tegemist lepitusmenetluses osalejaga. Nendel kolmel korral heideti vahendajatele ette, et nad ei olnud erapooletud ning segasid arutluse protsessile vahele. Üks intervjueeritav tõi välja, et tema jaoks oli vahendaja liiga leebe ja ta ei näidanud välja, et teda tegelikult huvitaks, mida inimesed vahendusel räägivad. Ehk siis jäi pigem mulje, et vahendaja on seal lihtsalt oma töö tegemiseks ja paberite täitmiseks. Sisulist ja emotsionaalset tuge antud intervjueeritav vahendajalt ei saanud. Küll aga võib öelda intervjueeritavate tagasiside alusel, et enamjaolt on praeguse praktika alusel vahendajad ikkagi kompetentsed ning piisavalt välja õpetatud, et tagada osalistele meeldiv kogemus. Intervjueeritavad tõid eelkõige välja vahendajate erapooletust. Nad ei tundnud enamjaolt, et protsessi käigus oleksid vahendajad võtnud kellegi eelisseisundisse ning arvestasid kõikide osapoolte huve ja mõtteid kui samaväärseid. Samuti toodi välja, et vahendajad aitasid kaasa oma mõtete selgitamisel ja just näiteks alaealistele meeldis see, kui vahendajad samastusid nende mõtete ja probleemidega, sest see tekitas neile kindlustunnet. Pigem jäi autorile mulje, et vahendajaid kirjeldades unustati kogu muu probleem, mille tõttu üldse protsessis osaleti ja räägiti väga soojade tunnetega vahendajatest. Kõige rohkem kõlama jäänud omadussõnad vahendajate kohta olid, et vahendajad olid protsessi käigus rõõmsad, toredad, ausad, mõistvad, sõbralikud ning erapooletud. „Mina tundsin ennast üpris turvaliselt, kuna vahendajad olid toredad, nad olid mõistvad,“ tõi üks intervjueeritav välja. Samuti, et „Kuna nad ei seganud vahele, nad kuulasid lõpuni, nad olid

⁴² Arro, M. Lepitusmenetlus menetlusliigina perevägivalda juhtumite puhul. Tartu Ülikoolis 2014. aastal kaitsitud magistritöö, lk 72 . Arvutivõrgus kättesaadav: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/42810> (25.04.2022).

sõbralikud ja siis aa, nad ei hakanud midagi vastu ütleva, et ei, nii ei ole õige, või niimoodi, et kuna see lugu oli juhtunud, nagu oli juhtunud, et nemad siis kuulasid lihtsalt selle ilusti ära ja siis pärast me saime otsida lahendusi.“ Mis jäi veel autorile silma intervjuusid analüüsides oli asjaolu, et konfliktivahenduses osalejad tõid välja, et vahendaja osalesid protsessis palju suuremal määral kui seda tõid välja lepitusmenetluses osalejad. Üks intervjuueeritav, kes oli osa võtnud lepitusmenetlusest, tõi välja, et vahendaja oli küll väga meeldiv ja sõbralik, kuid nende kohtumine piirdus vaid sellega, et talle helistati, kuid kokku temaga ei saadud. Antud intervjuueeritav tundis seega et lepitaja roll kõiges selles oli äärmiselt tagasihoidlik ning sellist isikliku sidet lepitajaga ei tekkinud. Seega võib autor siin teha järelduse, et praeguses praktikas vahendajate tööga ollakse pigem rahul ning tuleb jälgida, et samasugune professionaalsus lepitajatel ka püsib ja kvaliteet teenuse pakkumisel ei langeks.

Kuna taastava õiguse üks peamisi osasi, mis paneb paika taastava õiguse protsessi olemuse, on ohvrite vajadused protsessi käigus, siis tuli ka eelnev peatükk väga sisukas ning pikk. Seetõttu teeb autor siinkohal lühikese kokkuvõtte. Esimesena on kannatanute huvides taastava õiguse ni jõudmise kiirus väga oluline. Aeg sündmuse toimumise ning esimese kohtumise vahel on vägagi määrava tähtsusega, kuidas hakkab kulgema edasine protsess. Lepitusmenetluse korral on see aeg märgatavalt lühem, kui seda on konfliktivahenduse korral. Siinkohal leiab autor, et lepitusmenetluse kiirust soodustab lepitusemenetluse protsessi jaoks koostatud määrus. Seega on esimeseks ja tegelikult ka üheks suurimaks ettepanekuks luua ka konfliktivahenduse protsessi jaoks selline regulatiivne akt. Teisena on oluliseks aspektiks osapoolte jaoks enda loo ära rääkimine ning enda huvide ja mõtete peegeldamine teisele poolele. Sellest aspektist ei saa tuua välja otseselt nüüd suurt kitsaskohta, mis protsessidel esineks, kuid siin toon välja ühe intervjuueeritava ettepaneku, et oma lugu ning mõtteid aitaks veelgi paremini selgitada see, kui omavahel kohtumisi oleks rohkem kui üks. Kolmandana tuleb protsessis silmas pidada keskkonda, kus konfliktivahendus või lepitusmenetlus läbi viiakse. Tuleb jälgida nii füüsilisi omadusi ruumis kui ka näiteks osapoolte paigutust, et ohver ei tunneks hirmu ruumis viibimise ees. Neljandana on oluline protsessi käigus kirjapandud kokkulepe. Seda siis eelkõige sellest vaatest, et kas see kokkulepe osapooltele üldse mingi tulemuse ja lahenduse annab või peaks osapooled suunama kuskile mujale programmi. Samuti on oluline ka kokkuleppe üle teostatav järelevalve. Kuna praegusel juhul on taas olukord selline, et lepitusmenetluse korral on järelevalve paremini teostatav, sest sellele kehtib teatav regulatsioon, siis on autori poolt jällegi ettepanek, et selline regulatiivne akt võiks olemas olla ka konfliktivahenduse korral. Selles aspektis aitaks ka eelmainitud lisakohtumine. Viiendana ja viimase asjaoluna on protsessi

läbiviivad lepitajad või vahendajad. Nende puhul on oluline, et nende senine tugev väljaõpe jätkuks ja uuemad ning ilma kogemuseta vahendajad saaksid oma kogemuse kätte ilma, et nad vahenduse kvaliteeti mõjutaksid. Siinkohal autori poolt aga sisulisi ettepanekuid ei ole ning nagu intervjuudest selgus, siis selleks ka erilist vajadust ei ole, sest lepitajate tööga ollakse enamjaolt vägagi rahul. Ainsana sai välja tuua võimaluse jälgida, et kahe vahendaja korral üks vahendaja oleks siiski kogemustega, et osapooltel ei tekiks tunnet, et vahendaja on ebapädev.

3.5 Osaliste informeeritus

Teiseks oluliseks kriteeriumiks ohvriabi direktiivi artiklis 12 on informeeritus. Artikli esimese lõike teine punkt sätestab, et enne kui ohver nõustub osa võtma lepitava õigusemõistmise teenusest, peab ohvril olema olemas kogu erapooletu teave teenuse enda ning ka selle tulemuste ja kokkulepete kohta, mis teenuses on võimalik luua. Samuti peab ohvrile selge olema ka teenuse järelevalve küsimused. Samasugune asjaolu on reguleeritud ka alaealiste poolt vaadatuna KrMS § 201 lg-s 4, mis sätestab, et alaealine ja tema seaduslik esindaja peavad olema informeeritud teo olemuse ning kriminaalmenetluse lõpetamise aluse kohta. Seega peab olema ohver teavitatud kogu protsessi informatsiooniga, et ta oleks võimeline tegema teadliku otsuse teenuses osalemiseks. Ohvri mõtted ja emotsioonid saab liigitada peale sündmuse toimumist suuremalt jaolt kolmeks. Ohver on tihti kolme küsimuse ees. Kes olen mina? Mida ma usun? Keda ma usaldada saan?⁴³ Eeltoodut arvestades, on väga oluline roll informeerituse juures asjaolu, kes isikule lepitavat teenust tutvustab ehk teisisõnu, kes isiku lepitava sisuga teenuseni suunab ning kas see isik on usaldusväärne ja pädev selgitamaks, mis hakkab edasi juhtuma. Lisaks täiendab ohvriabi direktiivi artikli lõige 2, et liikmesriigid on kohustatud hõlbustama vastavate juhtumite suunamist lepitava õigusemõistmise teenuste osutajate juurde.

Informeerituse kontrollimiseks sai intervjuude käigus küsitud kõigepealt osalistelt küsimus selle kohta, et kes oli selleks isikuks, kes neid konfliktivahendusse või lepitusmenetlusse suunasid. Järgnevalt toob autor välja vastused, mida intervjuueeritavad vastasid ning analüüsib neid vastuseid.

⁴³ Achilles, M., Zehr, H., lk 2.

Alaealistega intervjuusid oli kokku 12. Nendest kõik intervjuueeritavad olid osalenud konfliktivahendusel. Intervjuudest tuli välja, kes konfliktivahendusse suunajateks oli. Tulemustest oli selgelt näha, et alaealiste puhul oli peamiseks suunajaks menetleja.

Siinkohal olgu välja toodud, et menetleja all mõistetakse vastuseid „politsei“, „prokurör“ ning „uurija“. Nagu ka arvata võis, siis järgmise suurema osa vastustest moodustas alaealiste korral, suunajaks oli haridusasutuse töötaja. Selline tulemus oli oodatav, sest tegemist on alaealistega ning enamjaolt oli konfliktivahendusse jõudmise alge seotud ka haridusasutuse endaga. Ühe intervjuu käigus vastati ka, et suunajaks oli noorsootöötaja.

Täiskasvanute puhul saab eristada taas vastuseid konfliktivahenduse ning lepitusmenetluse kohta. Täiskasvanutega toimus kokku 17 intervjuud. Kõikidest intervjuudest tuli välja ka vastus suunajate kohta. Nagu ka eeldada saab, siis sajaprotsendiliselt oli lepitusmenetlusse suunajaks menetleja. Siinkohal tuleb taas ära mainida, et menetleja alla antud tulemustes loeti ka vastuseid „politsei“, „piirkonnakonstaabel“, „prokurör“ ning „uurija“. See tulemus näitab, et osalejate informeeritus sõltub väga palju sellest, kas menetleja on piisavalt pädev isikule selgitama, mida lepitusmenetlus endast kujutab. Konfliktivahenduse korral tuli menetleja kui suunaja välja kolmel korral. Kaks intervjuueeritavat pöördusid ise, et osaleda konfliktivahenduses ning samuti toodi välja ka veel suunajatena psühholoog ning haridusasutuse töötaja. Haridusasutuse töötaja vastus võib tunduda täiskasvanute tulemuste sees kummaline, kuid tegemist oli küll täisealise isikuga, kuid isik oli veel haridusasutuses õppija rollis. Erinevus alaealiste puhul ongi just see, et täiskasvanute puhul sai täheldada ka omaalgatusliku pöördumist, mille puhul võib eeldada, et täiskasvanute puhul on kindlasti teadlikkus sellisest protsessist enne konfliktivahendusse või lepitusmenetlusse suunamist suurem.

Informeerituse aspektist on oluline ka see, et inimesed oleksid teadlikud sellisest võimalusest üldse. Miks on informeeritus alternatiivide kohta oluline? Eelkõige just näiteks seetõttu, et kui ohver on oma õigustest teadlik, siis saab ta teha ka enda jaoks informeeritud otsuse nende õiguste kasutamiseks. Kui ohver ei ole teadlik enda õigustest, siis ei ole ohver võimeline ka enda õigusi kaitsma.⁴⁴ Intervjuudest tuli tugevalt välja asjaolu, et mõned inimesed kuulsid sellisest asjast nagu konfliktivahendus esimest korda ning nad ei olnud eelnevalt teadlikud, et sellist teenust saab ka ilma selleta, et oleks käimasolev menetlus. „Üks väga oluline põhjus

⁴⁴ Espenberg, K. jt. (küsitluste ja intervjuude analüüs), lk 43.

ilmselt oligi see, et see oli väga halb olukord ja teisi võimalusi nagu ei näinud või ei teadnud või teisi võimalusi ei olnudki silmapiiril, et kuidas seda lahendada,“ tõi intervjuueritav välja. Ühtlasi eeldati, et vahenduse protsess on mõeldud rohkem olukordadele, kus osapoolte vahel on aset leidnud füüsiline vägivallajuhtum. Arvati, et vaimsete ja igapäevaste suhtlusprobleemidega konfliktivahendust läbi ei viida. Informeerituse juures väga oluline on, et ohver saaks aru enda õigustest. Hetkel Eesti praktikas kahjuks ohver ei ole teadlik enne menetluse algust oma õigustest. Näiteks on uuritud ohvrite käest, kellega nad juhtumi korral on kokku puutunud ning kas vastav osapool tutvustas ohvrile kriminaalmenetluses kasutatavaid ohvrile suunatud õigusi. Kui võttes arvesse vastuseid, kus puututi kokku politsei ja prokuröriga, siis vastavalt 26% ja 32% vastanutest ütlesid, et neile tutvustati võimalust osaleda lepitusmenetluses. 53% ja 56% nentisid, et nendele politsei ja prokuröri poolt ei selgitatud, et neil on võimalus osaleda lepitusmenetluses.⁴⁵ Seega on see väga tugev märk, et inimesed ei ole teadlikud alternatiivsetest võimalustest.

Lisaks sellele toodi intervjuudes välja, et informeeritus nii lepitusmenetluse kui ka konfliktivahenduse käigus ei olnud eriti hea. Enamjaolt kõik lepitava sisuga õigusmõistmist reguleerivad õigusaktid toovad kriteeriumina välja selle, et osaline peab olema informeeritud sellest, mis hakkab protsessi käigus juhtuma ja millised on etapid. Näiteks toob välja Euroopa Nõukogu soovitus artiklis 16, et taastava õiguse protsessi saab rakendada ainult siis, kui osapooled on selle jaoks andnud oma vabatahtliku nõusoleku ning nad on informeeritud enne protsessi toimumist kõikidest taastava õiguse asjaoludest. Reaalsuses nentisid intervjuueritavad, et informatsiooni protsessi vältel oli vähe. Näiteks läks intervjueritav kokkulepitud kohtumisele ja eeldas, et tegemist on ühiskohtumisega, kuid tegelikult oli kohtumine vaid tema ja vahendajaga ehk tegemist oli eelkohtumisega. Seega võib selle alusel eeldada, et suunaja ei olnud isikut piisavalt informeerinud. Samuti tõi üks intervjueritav välja, et ta ei olnud lõpuni teadlik, kes ühiskohtumisel osalevad. „Aga kohale tuli neist kolm. Ja ma nüüd ei teagi, kas ülejäänutega on kõik korras või mitte,“ tõi intervjueritav välja. Seega oli intervjueritaval pigem ebamugav üllatus, kui ta jõudis ühiskohtumisele ja nägi, et ta ei olnud teadlik, kes tegelikult lõpuks ühiskohtumisel osaleb.

Autor märgib siinkohal ära, et rohkem leidis siiski intervjueritavaid, kes olid informeerituse aspektist protsessiga väga rahul ja mainisid, et nad olid teadlikud, mis saama hakkab ja kuidas protsess edasi läheb. Samuti tõi üks intervjueritav välja, et enne nõustumist ta oli täielikult

⁴⁵ Espenberg, K. jt. (küsitluste ja intervjuude analüüs), lk 43.

teadlik, et kui ta ei nõustu konfliktivahenduses osalemisega, siis menetlus jätkub ning talle selgitati ka, millised on sellisel juhul edasised käigud ja lahendused. „Et kõik oli minu jaoks piisav, põhjalik, mitte liiga pikk jutt, et lihtsalt ütlesid kohe, mis toimuma hakkab, millest hakkame rääkima, ja nii parem. Et mitte liiga pika juttu rääkida, aga lihtsalt täpselt, mis hakkab toimuma,“ tõi intervjuueeritav välja. Intervjuueeritavad ei toonud väga täpselt välja asjaolusid, miks nad tundsid ennast protsessi käigus informeerituna ning kuna autori eesmärk on välja selgitada protsessi kitsakohad, siis on mõisteta, et suurema rõhu ja analüüsi saavad negatiivsed kogemused.

Küll aga tuli tugevalt välja asjaolu, et lepitusmenetluse korral olid osapooled suuremas infosulus kui konfliktivahenduse korral. 29-st intervjuueeritavast 8 nentisid, et menetluse käik ei olnud neile selge ja kogu protsess oli neile segane. Osalised tundsid, et lepitusmenetluses toimus kogu paberite täitmine väga automaatselt ja sisulist seletust nad ei saanud. „Ja süsteem lahendab asju niimoodi, et tegelikult ei oleks kohtus seda jama ei oleks üldse vaja olnud, kõiki neid paljusid ametnike, kelle ülesanne oli täita ära küsimustikud. Põhiline.“, nentis üks intervjuueeritav. Samuti tõi üks intervjuueeritav välja, et „No see ei olnud mingi lepitus, see oli lihtsalt, noh täidame paberid ära, see on formaalsus. See ei olnud lepitus see on formaalsus, mis tuli ära täita.“ Nad ei olnud informeeritud, mis saab edasi ja kuidas protsess alguse saab. Samuti kaks intervjuueeritavat ei olnud kokkuleppega rahul, sest nad ei saanud aru, kes otsustavad selle üle, mis sinna kokkuleppesse kirja saab ja kas ka temal on õigus sinna kokkuleppele midagi lisada. Üks intervjuueeritav nentis, et ta mõistis, et mingi kokkuleppe kirjutamine toimub, kuid selle sisu ei olnud talle arusaadav ning seda talle ka ei selgitatud. „Ei, politsei kutsus mind välja, kõigepealt 2 nädala pärast, siis mulle anti allkirjastamiseks paberid... Kus oli kirjas, et oled nõus selle, selle ja sellega ja edasi juba... Vot nii, pani kirja ja ei ole minule midagi muud öelnud.“, tõi intervjuueeritav välja, et talle jäi kokkulepe segaseks. Üks intervjuueeritav tõi välja, et talle jäi isegi see arusaamatuks, kas tegemist on vabatahtliku protsessiga või on ka muu võimalus, sest erinevaid võimalusi jätkamiseks ei selgitatud. „Ei, mulle, mulle öeldi niiviisi, et see on kõige mõistlikum, siis teie leht jääb puhtaks,“ tõi intervjuueeritav välja, et selliselt argumenteeriti lepitusel osalemist. Just alternatiivide tutvustamise aspekti toodi väga palju välja, et sellest oleks võinud olla rohkem informatsiooni. Samuti toodi välja ka näiteks selliseid mõtteid, et muidu oli informeerituse koha pealt kõik hästi, aga osaline oleks soovinud eelnevalt teada, kas kohtumine leiab aset kinnises ruumis ning kas vajadusel talle võimaldatakse ruumist lahkuda või mitte. Selline tähelepanek näitab, et osalised eeldavad ja soovivad tegelikult protsessi käikudest teada väga täpselt ja

spetsiifiliselt. See on ka mõistetav, sest osalised osalevad sellises protsessis nagu selleks on konfliktivahendus või lepitusmenetlus ning kui nad ei ole lõpuni päris kindlad, kas nad on teadlikud sellest protsessist ja sellega kaasnevates asjaoludest, siis on see väga kurb tõdemus. Sellist info vähesust ja informeerituse vajadust tuli eelkõige välja lepitusmenetluses osalejate vastustest.

Lepitusmenetluses osalejaid oli kokku 7, millest 3 intervjueeritavat ütlesid, et nendele oli protsess väga segane ning nad ei olnud teadlikud, mis on alternatiivid. Üks intervjueeritav ütles ka, et informeeritud oli ta selles osas, et milline hakkab protsess välja nägema, kuid erinevaid alternatiive ja võimalusi talle ei tutvustatud. Seega siinkohal kui ajalist aspekti vaadates tuleks konfliktivahenduses sarnaselt lepitusmenetlusega protsessi reguleerida, siis informeerituse korral on lepitusmenetlustes osalejatel algus segasem.

Autori poolt välja pakutav lahendus võiks olla näiteks see, kui vaadata käesoleva töö puhul, et lepitusmenetlusse suunajateks olid menetlejad, siis koolitada ja neid omakorda informeerida, et milline peaks olema enne menetlust protsess, kus osalisi informeeritakse nii protsessist endast kui ka see, millised on erinevad võimalused. Sellist suunist ning ettepanekut kinnitab ka Veneetsia direktiivi artikkel 15 esimene punkt, milles sisaldub üleskutse Euroopa Nõukogule välja töötama riiklik plaan, mis hõlbustaks inimeste teadlikkust sellisest protsessist nagu taastav õigus ning tagada suurem informeeritus, et sellises protsessis osalemine on nende enda vaba tahe.

3.6 Süüteo asjaolude omaks võtmine

Liikudes edasi ohvriabi direktiivi artikliga 12, siis on järgneva kriteeriumiks esimese lõike kolmandaks punktiks lepitava sisuga teenuse osutamiseks kriminaalmenetluses asjaolu, et kurjategija on võtnud omaks peamised süüteo asjaolud. Sellekohast küsimust intervjueeritavalt otse küsida ei olnud võimalik. Seda erinevatel põhjustel. Olgu siis selleks asjaolu, et intervjueeritavaks oli kannatanu ning seda küsimust küsides kannatanult oleks saanud vaid tunnetusliku vastuse ning mitte vastust, millele saaks faktipõhiselt toetuda. Samuti ei olnud intervjueerimise hetkel intervjuerijatele teada, millise sündmuse tõttu intervjueeritav konfliktivahendusse või siis lepitusmenetlusse jõudis. Selline asjaolu sai teadmiseks vaid siis

kui osalised seda ise jagada soovisid. Seetõttu saab järgnevalt analüüsida ja täpsemalt välja tuua vaid üksikud vastused intervjuudest, milles jõuti antud teema arutluseni.

Sellega seoses tuli intervjuudest välja väga huvitav asjaolu. Nimelt ei olnud osalised tegelikult lõpuni välja kindlad, kes siis on tegelik kannatanu. Näiteks tõi üks intervjuueeritav välja, et tema tunnetus oli, et ta ei ole ei kannatanu ega ka toimepanija. „Tähendab, he-heh, noh sel juhul olin mina toimepanija tegelikult, noh ühtlasi ka kannatanu, nüüd hetkel on ... subjektiivne arvamus.“, ütles üks intervjuueeritav. Seetõttu on väga raske panna paika, et igal protsessil on toimepanija süüteo asjaolud omaks võtnud. Näiteks tõi üks intervjuueeritav välja ka sellise olukorra, et kui menetluse alguses oli tema toimepanijaks ja oli ka süüteo asjaolud omaks võtnud, siis konfliktivahenduse lõpuks tundis ta ennast ohvrina, sest protsessi käigus avaldati tema privaatsõnumeid, mille tõttu ta sattus olukorda, kus ka tema õigus riivati. Lisaks toodi välja näiteks asjaolu, et menetluse algatamine ei olnud osapoolte tegelik tahe, vaid näiteks politsei kutsuti vaid emotsiooni hetkel, kuid hiljem taheti loobuda menetlusest. Kuna tegemist oli füüsiliste vigastustega selleks hetkeks, siis politsei siiski algatas menetluse. Seetõttu oli ka intervjuueerimise käigus väga raske selgitada, kas ohver tundis ennast ohvrina ning ka teo toimepanija on teo asjaolud omaks võtnud. Küll aga täheldas autor, et lepitusemenetluses osalenute vastustest selgus, et lausa kuue intervjuueeritava vastustest tuli välja, et teo toimepanija oli süüteo asjaolud omaks võtnud. Võttes arvesse, et lepitusmenetluses osalenuid oli intervjuueeritavatest kokku 7, siis võib öelda, et lepitusmenetluse puhul on see aspekt pigem täidetud. Seda ilmselt soodustab asjaolu, et lepitusmenetlusse jõuavad asjad tavapäraselt läbi menetleja suunamise ja see tähendab, et algatatud on ka juba tavapärane menetlus, mis tõttu üldiselt on juhtumid ka välja kujunenud ohver ning teo toimepanija. Sellest olukorrast on pigem keeruline teo toimepanijal väita, et süüteo asjaolud ei ole talle omistavad.

Selle peatüki uurimisküsimusele vastuse leidmist raskendas ka asjaolu, et suuremalt jaolt oli intervjuueeritavate näol tegemist kannatanutega, kelle käest ei olnud võimalik alati teada saada, kas teine pool on juhtumid süüteo asjaolud omaks võtnud või mitte. Samuti tuli kannatanute vastustesse suhtuda ettevaatlikumalt, sest arusaadavatel põhjustel tundsid ohvrid, et teo toimepanija ei ole vastutust oma tegude eest võtnud ning väljendasid seda ka julgelt. Seega oli ohvrite vastustest võimalik välja lugeda enamjaolt vaid tunnetuslik vastus, kuid seda, kas tegelikult teo toimepanija süüteo asjaolud omaks oli võtnud, polnud võimalik kontrollida.

Seega selliseid vastuseid nagu eelmiste punktide analüüsis autor sai leida, praegusel juhul erinevatel põhjustel leida ei olnud võimalik ning sellest tulenevalt ei saa autor teha ka

ettepanekuid, kuidas sellise kriteeriumi täitmist kontrollida või mida oleks vaja mudelis muuta, et selline kriteerium oleks täidetud.

3.7 Vabatahtlikkus

Neljandaks punktiks esimeses lõikes ja seega ühtlasi ka neljandaks kriteeriumiks ohvriabi direktiivi artiklis 12 on asjaolu, et lepitava õigusemõistmise käigus tehtavad kokkulepped peavad olema osapooltele vabatahtlikud ning neid kokkuleppeid võib kriminaalmenetluse jätkumisel ka arvesse võtta. Vabatahtlikkuse poole pealt koorus välja väga huvitav tulemus.

Intervjuudest tuli välja, et konfliktivahenduses osaleti vabatahtlikult, kuid lepitusmenetluse korral lausa seitsmest intervjuueeritavast kolm inimest ütlesid, et nad ei osalenud protsessis vabatahtlikult. Eelkõige toodi selle põhjenduseks välja asjaolu, et ei oldud kindlad, mis on muud võimalused ja kardeti, et kui lepitusmenetluse protsessiga ei nõustuta, siis kaasneb karmim karistus. Näiteks tõi üks intervjuueeritav välja, et talle öeldi, kas valib lepitusmenetluse või saab tingimisi karistada. „Kolm versiooni: kas lähed lepitusmenetlusele või tingimisi,“ tõi intervjuueeritav välja. Samuti lisas veel, et „Ma ju ei teadnud, et mis asi see üldse on, paar küsimust esitati, vastasin nagu teilegi ning 20 minuti pärast olin vaba. Ja enam nad pole minuga ühendust võtnud.“ See on väga kurb tõdemus, sest selline asjaolu on täiesti vastu sellele, mis on selle protsessi eesmärk. Konfliktivahenduse ning lepitusmenetlus eesmärgiks võib pidada just osapoolte tahet protsessis osaleda ning leida koos ühine lahendus. Selline tulemus aga seda kindlasti ei näita. Konfliktivahenduse puhul on tegemist juba parema olukorraga. Nimelt 22-st intervjuueeritavast vaid üks intervjuueeritav ütles, et ta ei tundnud, et osales protsessis vabatahtlikult. Selle intervjuueeritava näol oli tegemist alaealisega, kes tundis, et tema osalemine on vanemate käsul. Asjaolu, et just konfliktivahenduse korral oli tegemist enamjaolt vabatahtliku osalemisega, kinnitab kindlasti ka see, et konfliktivahenduses osalejate seas oli selliseid isikuid, kes selle protsessi poole ise pöördusid läbi Sotsiaalkindlustusameti või uurisid taastava õiguse kohta muult spetsialistilt, kes siis isikud taastava õiguseni juhatas. Selline olukord, kus osapool nõustub protsessis osalema läbi mingite kohustuslike mõjutuste, peaks olema lubamatu, sest see läheb taas vastuollu ühe peamise taastava õiguse põhimõttega ehk isik peab andma protsessis osalemiseks enda vabatahtliku nõusoleku. Seda kinnitab Euroopa Nõukogu soovitusel artikkel 16, mis sätestab, et taastava õiguse protsessis osalemiseks on

vajalik isiku vabatahtlik nõusolek. Samuti täpsustab artikkel veel seda, et osapoolle peab tagama olukorra, kus ta võib enda antud nõusoleku igal ajal tagasi võtta.

Seega ei ole vabatahtlikkuse aspekti korral tegemist väga suure ja laia kitsaskohaga konfliktivahenduses, kuid suurem on probleem lepitusmenetluse korral. Siin toob autor variandina välja, et sellist kitsaskohta saaks parandada kooskõlas informeerituse peatükis analüüsituga. Seega tuleks lepitusmenetlusse suunavatele spetsialistidele üle korrata ja välja tuua, et sellised probleemid esinevad menetluses osalejatel ning informeerimine erinevatest võimalustest ja vabatahtlikkusest on väga oluline.

3.8 Konfidentsiaalsus ning kokkulepped

Analüüsitavaks asjaoluks saab tuua ka konfidentsiaalsuse. Konfidentsiaalsuse nõue on muuhulgas käsitletud kohustusliku osana lepitusteenusest ohvriabi direktiivi artiklis 12. Täpsemalt peab protsessi käigus toimuv arutelu olema konfidentsiaalne, seda eeldusel, et arutelu ei toimu avalikult. Samuti ei tohi protsessi käigus toimuvat arutelu hiljem avaldada. Erandiks on asjaolu, kui pooled on andnud avaldamiseks nõusoleku või kui see on vajalik liikmesriikide õigusaktide kohaselt ülekaaluka avaliku huvi tõttu.

Intervjuudest tuli samuti väga tugevalt välja, et konfidentsiaalsus oli osapooltele väga oluline. „Aaa, ma tahtsin teada ja ma sain teada, et nagu mis nad teevad seal, et ma küsisin, kas see lugu või jutt, mis ma räägin läheb kuskile edasi? Ja siis nad ütlesid, ei et see jääb ainult meile saladusse, või kuidas see on,“ tõi üks intervjuueeritav välja. Ühest intervjuust selgus ka asjaolu, et kokkulepete ja arutelu konfidentsiaalsust rikuti. Tegemist oli juhtumiga, kuhu olid kaasatud ka lapsed ning kuna lapsed olid konfliktivahenduse osalised, siis hiljem koolis kokku saades sellest protsessist räägiti ning samuti arutati omavahel, mis kokkuleppeid vahenduse käigus tehti. „, Asi oli selles, et lepingus mitte midagi ei rääkind sellest, a miskipärast nad räägivad ikka oma sõpradele seda edasi,“ tõi intervjuueeritav välja. Intervjuueeritav ei olnud ka kindel, kas lastele vahenduse käigus öeldi, et tegemist on konfidentsiaalse infoga. Sellele kahjuks postuumselt ka vastust ei saa, kuid konfidentsiaalsuse rikkumisega tegemist intervjuueeritava väitel oli. Ühel intervjuueeritaval oli samuti negatiivne kogemus konfidentsiaalsuse rikkumisega. Ka selle juhtumi puhul oli tegemist olukorraga, kus hiljem peale protsessis avaldati kokkuleppe sisu ja seal toimuvat arutlust. Seega oli 29-st intervjuust kahel

intervjueeritaval negatiivne kogemus. Teiste puhul võis eeldada, et konfidentsiaalsus oli siiski tagatud või vähemalt ei toonud intervjueeritavad seda aspekti intervjuudes välja. Sellele aitas kaasa ka see, et mõned olukorrad, kus isikud konfliktivahenduses osalesid, olid peresisesed arusaamatused ja seetõttu see arutlus ka kuskile edasi enam ei küündinud. Pigem tuli intervjueeritavate vastustest välja asjaolu, et konfliktivahendusest ning selle käigus arutatust ei ole tolle intervjuu hetkeni eriti räägitud ning ühes intervjuus küsiti ka intervjueeritava käest üle, et ega tema jutt kokkulepete ja protsessi kohta kuidagi teist osapoolt enam kahjustada ei saa.

Kuna konfidentsiaalsusega on tihedalt seotud ka protsessi käigus kirja pandud kokkulepped, siis analüüsib autor kokkulepetega seonduvaid ettepanekuid samuti siin peatükis. Kokkulepped ja sellega seonduvad kitsaskohad tulevad enamjaolt välja peaaegu kõikides aspektides ning seetõttu on seda eelnevalt ka põgusalt analüüsitud, sest kokkulepped on ka väga suur ja oluline osa just kannatanute huvide aspektist lähtuvalt. Küll aga on sisulisem analüüs kokkulepete kohta siin peatükis.

Nagu ka õigusliku analüüsi peatükkides juba sai analüüsitud, siis konfliktivahenduse korral ei ole reguleeritud kokkulepete täitmist. Selline järelevalve on teostatav vaid lepitusmenetluse käigus koostatud kokkulepetele. Selline konfliktivahenduse kitsaskoht ilmnas ka tugevalt intervjuudest. 29-st intervjuust kaheksateistkümmel korral vastasid intervjueeritavad, et protsessi käigus kirja pandud kokkuleppeid järgiti ilusti ning sellega ei tulnud probleeme. Üks intervjueeritav ütles, et ta ei ole suuteline meenutama, kas kokkulepe üldse sõlmiti ning ühe intervjuu käigus ei tulnud kokkulepete sõlmimine jutu käigus välja. Siinkohal tuleb märkida, et kokkuleppe sõlmimine konfliktivahenduse korral ei ole kohustuslik. Poolte soovil sõlmitakse kokkulepe, kuid kui sellist soovi osapooltel ei ole, siis kokkulepet konfliktivahenduse käigus ka ei sõlmita. Kolmel korral oli tegemist olukorraga, kus osalised ei jõudnud ühiskohtumiseni ning seetõttu ei jõutud ka ühistele kokkulepetele. Seega jääb alles kuus intervjueeritavat, kes ütlesid, et kokkulepete sõlmimine ei täitnud nende ootusi. Selle põhjuseks toodi välja näiteks asjaolu, et kokkulepete sõlmimine tundus lihtsalt formaalsusena, et saaks midagi paberile kirja ja tegelikult selle täitmist hiljem ei kontrollitud.

Kokkuleppega negatiivne kogemus oli ühel intervjueeritaval ka seetõttu, et kokkuleppe täitmist ei kontrollitud ja teine pool ei pidanud ka kokkulepete tingimustest kinni, mis tõttu oli intervjueeritava jaoks kokkuleppe tühise tähtsusega. Kõige suurema konfliktivahenduse kitsaskoha tõi välja intervjueeritav, kellel oli kokkuleppega selliselt, et kokkulepe sai küll kirja,

kuid kuna teine pool oli teadlik, et selle järgimist ei kontrollita ning järelevalvet ei teostata, siis hakati teist poolt ka ähvardama ning see tekitas intervjuueeritaval suurt ebakindlust. „Ei, ei. Noh, juba hiljem..., nagu esimene kohtumine, esimene vestlus töötas kindlust, pärast hiljem tekkis hirm, sest selgus, et situatsioon pole ühegi asutuse kontrolli all, see seob lahti inimeste käed. Hakkasid sagenema mingisugused ähvardused, kuidas öelda, pole otsene, kuid siiski eksisteerib. Lihtsalt selgus, et selle eest midagi ei juhtu,“ tõi intervjuueeritav välja.

Seetõttu siinkohal autor tõdeb, et konfidentsiaalsusega konfliktivahenduse ning lepitusmenetluse korral probleeme pigem ei esine ning mudelis muutusi vaja ei ole teha. Küll aga peab silmas pidama, et konfliktivahendusse või lepitusmenetlusse võivad olla kaasatud ka lapsed, kelle puhul peab arvestama asjaoluga, et konfidentsiaalsuse aspekt on vaja kas täpsemalt üle rääkida või paremini selgitada, mida on keelatud avaldada. Kokkulepete puhul on tugevalt näha, et praeguses praktikas on vaja muutusi ning konfliktivahenduse jaoks on vaja õigustoimega reguleerivat akti, mis võimaldaks protsessi käigus kirjutatud kokkulepetele järelevalvet teostada. Kuigi KrMS § 201 ja § 203¹ annavad võimaluse sellist järelevalvet teostada, siis nagu vastustest selgub ei ole selle järelevalve rakendamine eriti tulemuslik olnud. Siinkohal võiks asjakohane olla taas ettepanek osapoolte soovil läbi viia lisakohtumine mingi aja möödudes. See aitaks kaasa sellele, et oleks parem järelevalve kokkulepete täitmisele.

3.9 Lapse autonoomsus

Samamoodi nagu peab menetluses kui ka taastava õiguse protsessis silmas pidama kannatanu huve, siis peab samaaegselt jälgima tugevalt ka alaealiste huve. Laste õigused ja nende huvidega arvestamine on arusaadavalt väga delikaatne ja õrn teema, sest just noorte inimestega tegelemine ja nende osalus menetluses on väga olulise tähtsusega. Just alaealiste korral on vaja teha võimalikult ideaalne otsus, milliseid lahendusi menetluses kasutada ning kuidas säilitada alaealisele võimalikult suur turvatunne. Alaealiste korral tuleb eriti silmas pidada, et alaealise toimepanija korral oleks võimalik panna alaealine hoiduma edaspidiste süütegude toimepanemisest. Kui muidu oleme harjunud, et karistusõigus on suunatud teole ja süü suurusele, siis alaealiste tegudele tuleb läheneda teisiti. Alaealiste puhul tuleb süveneda isiku enda olemusele. Ülesanne on alaealise puhul just uue kuriteo ärahoidmine, tema sotsiaalne

järeldamine ning integratsioon. Peamiselt me soovime alaealist protsessi käigus n-ö kasvatada, mitte karistada.⁴⁶ Seega on ka autori hinnangul just laste puhul väga oluline taastava õiguse protsess lihvida ideaalilähedaseks. Seetõttu ongi ääretult oluline ka konfliktivahenduses arvestada alaealise enda olemusega ning tema huvidega, olgu ta mistahes menetluse osapool.

Laste huvide arvestamise jaoks on muidugi välja töötatud palju õigusakte ning suuniseid, millest mõned ka järgnevalt autor välja toob. Eelkõige tooks esimesena välja Lapse õiguste konventsiooni.⁴⁷ Võttes arvesse asjaolu, et kõik alaealised intervjueritavad omavad kogemust konfliktivahenduses osalemisel, siis on peamine lapse õigus just lapse õiguste konventsiooni artiklis 12 sätestatu. Täpsemalt on lapsel on õigus iseseisvaks seisukohavõtuks, õigus väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes. Selle kõige juures peab arvestama lapse vanust ja küpsust. Selline lapse õigus tuleb väga suurel määral mängu konfliktivahenduses, et teada saada lapselt, kas ta soovib vahenduses osaleda, keda ta soovib kaasata ja muud protsessi käigus esilekerkivad küsimused. Seetõttu analüüsib autor, millised kogemused olid alaealistel intervjueritaval konfliktivahendusega ning kuidas tagati laste õiguste konventsiooni kohaselt.

Samuti leiab laste õigusi ka Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunistest lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Laps kui mõiste on siinkohal mõistetav kui alla 18-aastane isik. Laste puhul ei tohiks vahet teha nõ täiskasvanu õigustel ja laste õigustel, sest ka lapsel on õigus muuhulgas näiteks ka proportsionaalsuse põhimõttele, süütuse presumptsioonile, õigus saada õiguslast nõustamist. Kõiki neid huvisid peab jälgima samuti ka kohtuväliste menetluste korral. Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta sätestavad, et lapsi ja nende vanemaid peab juba esimesest kokkupuutest alates informeerima kogu protsessist, seda ka juhul, kui kokkupuude on mõne muu pädeva asutusega kohtuväliselt. Konfliktivahenduse korral on suuresti just Sotsiaalkindlustusamet see asutus, millega lapsed kõige rohkem kokku puutuvad. Seetõttu on ääretult oluline, et sealsed töötajad informeerivad lapsi ja nende vanemaid muuhulgas just lapse õigustest, õiguskaitsevahenditest, vahendusest ja selle kestusest, toetusmehhanismidest, tagajärgedest, arutelude ajast ja kohast, toetavatest teenustest.⁴⁸

⁴⁶Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste karistusõiguse reform Eestis: materiaalõigus, menetlus ja sotsiaaltöö - *Juridica* 2019/3, lk 209.

⁴⁷ 26. 09. 1991 vastu võetud Laste õiguste konventsioon. - RT II 1996, 16, 56.

⁴⁸ 17. novembril 2010. aastal vastu võetud Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta, lk 16-19. Arvutivõrgus kättesaadav:

Kuigi intervjuudest tuli tugevalt välja, et alaealised tulid intervjuule mõtestatult selliselt, et lihtsalt küsimustele ära vastata ja neilt oli väga raske saada küsimustele kindlameelseid vastuseid. Küll aga saab intervjuudest mõned tähelepanekud ja soovitusel välja tuua.

Intervjueeritavate vastustest õnneks ei tulnud välja, et lapsed oleksid enne konfliktivahendust olnud totaalselt informeerimata. Üks intervjueeritav tõi välja, et ta oleks soovinud protsessi käigus rohkem informatsiooni selle kohta, et kus maal oma kohtumistega on teine osapool. Ehk siis soovis seda turvatunnet, et ta teab, et teine osapool on ka juba eraldi kohtumise läbinud ja on sellest protsessist teadlik. Selline turvatunne on oluline just sellistes olukordades, kus tegemist on näiteks osapooltega, kes igapäevaselt peavad kokku puutuma koolis. Positiivne kogemus lapse huvide ja soovidega arvestamisel oli selline, et laps palus edastada osapooltele enda soovi, et vahenduse ajal on telefon välja lülitatud. See soov edastati ja see soov viidi ka täide ja see tekitas lapsel vahenduse ajal suuremat turvatunnet.

Küll aga toodi kahjuks välja asjaolu, et kuigi lapsel oli õigus konfliktivahendusest keelduda, siis oli olukordi, kus lapsevanemad ei lasknud lapsel ise selle üle otsustada. „Vähe tundsin, et ma teen seda vabatahtlikult, sest nagu kästi, sest, kui ma ei oleks läinud, siis midagi oli, nad rääkisid, et nad tulevad minu juurde või midagi ja siis las olla. Ja siis ma ütlesin emale, saadeti emale ka sõnum, siis ta ütles, palun lähme. Siis ma nagu ok,“ tõi intervjueeritav välja. Seega puudus lapsel vabatahtlik nõusolek konfliktivahenduses osalemiseks, sest seda tehti vaid selle jaoks, et vanemad käskisid. Lisaks sellele on suur küsimus ka see, kas konfliktivahendusse peaks kaasama lapsevanema. Ka selle kohta tuli kahetisi mõtteid. Mõned alaealised ütlesid, et nad soovisid enda vanemat vahendusse kaasata, sest see tekitas neil suuremat turvatunnet. „Ei, mulle sobib, kui ema on juures,“ tõi intervjueeritav välja. Samuti lisis intervjueeritav, et see tõi kaasa kaitsetunde. Ühel korral anti ka lapsele näiteks valida, keda ta soovib enda vahendusse kaasata ning laps seda võimalust ka kasutas ning kaasas vahendusse tuttavad inimesed, kes suurendasid tema turvatunnet. Ühtlasi märgiti olulise asjana, et lapsevanema kaasamine oli hea, sest vanem tunneb enda last ja teab, et kui laps muutub emotsionaalseks, siis lapsevanem oskab teda rahustada ja see aitab lapsel näiteks oma viha kontrolli all hoida. Samas toodi välja ka asjaolu, et teadmine, et lapsevanem kuuleb kogu olukorda ja kuuleb, mida ka sina räägid, siis see tekitab pingeid ja laps ei saanud vahenduse käigus edastada kõike nii ausalt nagu ta oleks soovinud. „Et kui oleks vanemad juures olnud, siis võib-olla see oma loo rääkimine oleks

lâinud kuidagi teistmoodi. Et vanemate ees vâib-olla ei julge tât rââkida. Et siis lugu oleks kuidagi teistmoodi tulnud kâigil,“ tõi intervjueeritav vâlja. Samuti kui ûhiskohtumisel oli liiga palju inimesi, siis see tekitas ebamugavust. Ûks intervjueeritav nentis ka seda, et laps oli kaasatud konfliktivahendusse, kuid see kogemus oli lapse jaoks pigem traumeeriv ning laps ei julgenud vahenduse kâigus enda mâtteid avaldada. Oli ka olukord, kus lapse autonoomsust oli vâga raske tagada, sest tegemist oli peresisese tûliga ja lapse kaasamine ning ûhtlasi ka vanemate osalus protsessis oli vâltimeatu. Selles olukorras lâhtuti autori hinnangult vâga optimaalselt, sest tehti ka eraldi vestlus lapsega, et vâlja selgitada just tema mâttes ja arvamused seoses juhtunuga.

Seega ei ole vâimalik siinkohal teha otseseid ettepanekuid, kuidas vahenduse protsess muuta paremaks. Autori hinnangul on kâige optimaalsem protsessi kâigus hinnata personaalselt, kas kaasata lapsevanem vâi mitte. Autor teeb ettepaneku, et kui esmakohumine toimuks vaid vahendaja ja lapse osalusel, siis oleks vâimalik neutraalses keskkonnas vâlja selgitada, mis on just lapse mâttes ja huvi. Seda tehes saaks tagada lapse õigus olla âra kuulatud ja hinnates tema vanust ja kûpsust ka tema arvamust arvesse vâtta. Seejârel otsustada, kas ûhiskohtumisse kaasata ka lapsevanemad vâi mitte. Seda ettepanekut edendab ka Veneetsia deklaratsiooni artikli 15 teine punkt, mis kutsub ûles Euroopa Nâukogu oma liikmesriike julgustama ja aitama, et liikmesriigid edendaksid laialdast rakendust taastava õiguse mudelitele, mis on suunatud lastele, kes on sattunud seadusega pahuksisse. Seda just seetâtta, et taastav õigus ja selle pûhimâttes on tugevalt kaasaskâivad lapsesõbraliku menetlusega Euroopa Nâukogu ministrite komitee suuniste mâtstes, mis annab suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta.

KOKKUVÕTE

Tavapärase ning võib ka öelda, et harjumuspärase kriminaalmenetluse kõrvale on vaja alternatiivseid meetodeid. Selles ei ole autori hinnangul kahtlustki. Selline alternatiivne lähenemine peab olema läbi mõeldud ja vastama teatud kriteeriumitele. Käesoleva magistr töö eesmärgiks oli välja selgitada kõigepealt lepitava sisuga teenuse rakendamise võimalused ning seejärel taastava õiguse põhimõtetega sisalduvate alternatiivsete menetluste praeguse praktikas kasutatavate mudelite olukord. Seda siis lähtudes õiguslikust analüüsist ning konfliktivahenduses ning lepitusmenetluses osalenute tagasisidest protsessi kohta. Autor võttis endale eesmärgiks analüüsida praeguseid võimalusi taastava õiguse praktiseerimiseks ning kuidas ja mil määral meie õiguskord seda hetkel võimaldab teha. Seejärel tuvastada intervjuude abil, millised on konfliktivahenduses või lepitusmenetluses osalenute mõtted ja ettepanekud seoses protsessiga. Lõpetuseks kombineerida need kaks asjaolu kokku ehk siis vaadata, kuidas praegune regulatsioon meie praktikas toimib ja millised on konfliktivahenduse ning lepitusmenetluse kitsaskohad ja kuidas saaks neid protsesse efektiivsemaks ning ühtlasemaks muuta.

Autori hinnangul tuleb eelkõige jälgida vastavalt olukorrale milline alternatiivne lähenemine just vastava juhtumi puhul kõne alla tuleb. Pärast juhtumi toimumist ning juhtumi jõudmist asjatundja töölauale, tuleb analüüsida ning läbida eelkontroll. Eelkõige esmalt vaadates, milliseid alternatiive meie õiguskord üldse võimaldab ning millised on välismaiste õigusaktide mõjutused. Seejärel lähtuda sellest, et mida antud juhtumi korral osapooltele üldse pakkuda ehk milline alternatiiv on just selle konkreetse juhtumi puhul kõige efektiivsem. Viimasena tuleb arvesse võtta, et kuidas seda alternatiivset menetlust läbi viia ja milliseid aspekte selle käigus järgima peab. Selline struktuuriline lähenemine on autori arvates esimene ja algeline hinnang olukorrale. Kui eeltoodud aspektidele on n-ö vastused olemas, saab juba liikuda põhjalikuma alternatiivse menetluse analüüsi poole.

Uurimisküsimusele tulemuseks õigusliku analüüsi kohta saab autor välja tuua, et välismaised õigusaktid on meie siseriiklikusse õigusesse toonud tegelikult palju kriteeriume ja standardeid, mida jälgida. Samuti julgustavad ja suunavad välismaised aktid ka taastava õiguse põhimõtteid õiguskorda tooma. Siseriiklik õigus meil küll annab teatavad võimalused lepitusmenetluse ja taastava õiguse rakendamiseks, kuid tuleb tõdeda, et suurel määral seda ei soosi.

Tulles aga konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse konkreetsema ja sisulisema analüüsi juurde, siis kõige esimene uurimisküsimus ja autori hinnangul ka tähtsaim küsimus, mis peab konfliktivahenduses ning lepitusmenetluses täidetud olema, on ohvri huvide esikohale seadmine ning nendega arvestamine. Ohver ei tohi tunda ennast protsessi käigus kuidagi rohkem ohustatud, vaid talle peab võimaldama protsessi käigus aina suurenevat kindlustunnet ning rahuolu. Seetõttu on oluline, et ohver saaks kaasa rääkida kogu protsessi vältel, mis on tema soovid ning kuidas tema huvidega arvestada. Autori hinnangul võibki väita, et konfliktivahendus või lepitusmenetlus peakski seisma selles, et kannatanu annab oma sisendi, mida ta soovib protsessis saavutada ning seejärel peavad lepituse läbiviijad andma endast parima, et võimalikult lähedane tulemus ka saavutatakse.

Selle jaoks on oluline, et juhtumi ning esimese kohtumise vaheline aeg ei veniks liiga pikaks. See võib tuua kaasa ohvritele liigset emotsionaalset läbielamist. Seda just seetõttu, et kuna protsess on ikkagi väga pika aja jooksul (näiteks koguni aasta) kogu aeg käimas, siis selle sündmuse meenutamine ja selle juhtumi käigus küsimuste tekkimine on terve see aeg aktuaalne ja koormab ohvrit asjatult. Kuna intervjuueeritavate vastustest selgus, et lepitusmenetluse korral on juhtumi ja esimese kohtumise vaheline aeg märgatavalt lühem, siis leiab autor uurimisküsimusele vastuseks siinkohal, et sellele on oluliselt kaasa aidanud lepitusmenetluse parem ja sisukam regulatsioon õigusaktide näol. Seeõttu oleks vajalik ka konfliktivahenduse korral välja töötada regulatiivne akt, mis kaotaks ära või vähemalt leevendaks seda probleemi, et ohvreid hoitakse protsessis liiga kaua.

Keskne järeldus uurimisküsimusele on ka see, et osapooltel tuleb lasta protsessi käigus enda lugu ära rääkida. Selline aspekt on äärmiselt oluline, sest just sellisel viisil saab lepitusmenetlus või konfliktivahendus oma peamise eesmärgi täidetuks lugeda. Ohvreid ei tohi panna ka ebamugavasse olukorda ehk siis tuleb tagada ka võimalikult turvaline füüsiline keskkond, kus konfliktivahendust või lepitusmenetlust läbi viiakse. Silmas peab pidama, milline on ruumi avarus, kas ohvritel võib tekkida hirm, et nad on justkui nurka surutud ja teo toimepanija võib neid jätkuvalt ohustada. Samuti ei tohi ohvril tekkida tunne, et ta ei saa enda mõtteid avaldada, sest nad viibivad liiga avaras ruumis, kus on võimalus kõrvalistel isikutel kuulda pealt kogu arutelu. Seega on ka ruumi füüsilised omadused ohvri huvides olulised. Vältima peaks siiski protsessi läbi viimist veebi teel, sest sellisel juhul ei ole autori hinnangul vahendajatel võimalust kontrollida, kas osapoolte huvid on tagatud ning selline asjaolu võib kaasa tuua suurema turvalisuse probleemi.

Ühtlasi peavad olema protsessi kaasatud ka professionaalsed ja väljaõppe läbinud lepitajad. Vastasel juhul ei ole võimalik konfliktivahenduses ning lepitusmenetluses selle protsessi eesmärki täita, kuna üldiselt kui osaliste vahel on tekkinud juba mingi arusaamatus või juhtum, mis on leidnud oma tee vastava spetsialistide juurde, siis võib eeldada, et osalised omal jõul seda arusaamatust ka lahendada ei suuda. Seda silmas pidades tegi uurimisküsimusele vastates autor ettepaneku, et alustavaid lepitajaid kaasata võimalikult palju protsessi, et ka nemad saaksid kogemuse kätte, kuid samal ajal jälgida, et protsessis oleks ka suuremate kogemustega lepitaja, et osapooled ei peaks tundma protsessi kvaliteedi langust.

Järgmine uurimisküsimus oli, kas osapooled on praeguses praktikas konfliktivahenduses ning lepitusmenetluses piisavalt informeeritud. Siinkohal tuli välja kõige olulisema aspektina just see, et kes oli lepitusmenetlusse või konfliktivahendusse suunajaks. See andis väga sisulise ülevaate, kuidas olid osalised informeeritud. Lepitusmenetluse korral olid osalised märgatavalt vähem informeeritud, kui seda olid konfliktivahenduses osalejad. Osalejad peaksid olema eelkõige informeeritud sellest, et nende osalemine konfliktivahenduses või lepitusmenetluses on vabatahtlik. Samuti peaksid nad olema teadlikud, et millised on muud võimalikud alternatiivid ja milline näeb välja kogu protsess, eriti selles osas, et mis ja millal hakkab juhtuma. Muuhulgas ka informatsioon selle kohta, kes on protsessis osalejateks, millised on võimalikud lahendused ja mis saab protsessi lõpus. Siinkohal toob autor välja ettepaneku, et kuna oli tugevalt näha just lepitusmenetluses informeerituse vähesust, siis lähtuda asjaolust, et lepitusmenetlusse suunajateks on erinevad spetsialistid menetleja näol, siis rõhku panna nende koolitamisele ja informeerimisele, et milline peaks olema enne menetlust protsess, kus osalisi informeeritakse nii protsessist endast kui ka see, millised on erinevad võimalused. Autor ei taha väita, et hetkel ei ole spetsialistid selle informatsiooniga kursis, kuid intervjuude tulemuste põhjal võib eeldada, et see on aspekt, mis tuleks spetsialistidele üle rääkida ning anda neile tagasisidet, et just sellisest aspektist tunnevad asjaosalised enne protsessi ja protsessi käigus puudust.

Järgnevas uurimisküsimuseks on teo toimepanija huvide arvesse võtmine ehk analüüs, kas kurjategija on süüteo asjaolud omaks võtnud. Sellele antud töö käigus ei saanud sisulist analüüsi läbi viia, kuna tegemist oli anonüümsete intervjuudega ning töö autorile ei olnud teada, millised olid need sündmused, mille tõttu intervjuueeritav konfliktivahendusse või lepitusmenetlusse jõudis. See sai teatavaks vaid siis, kui intervjuueeritav ise soovis sellest intervjuu käigus rääkida. Seega siinkohal jäi uurimisküsimus vastuseta ning ettepanekuid samuti autor teha ei saa.

Seejärel uuris ja analüüsis autor, kas konfliktivahenduses või lepitusmenetluses osaleti vabatahtlikult. Siinkohal tuli taas välja asjaolu, et lepitusmenetluse korral oldi nõus osalema, sest kardeti, et muidu kaasneb karmim karistus või siis ei oldud teadlik, et üldse on olemas ka muu võimalus ja osalemine on vabatahtlik. Konfliktivahenduses osalejate korral sellist aspekti nii tugevalt välja ei tulnud, pigem esines see probleem lepitusmenetluse korral. Autori hinnangul on siin pisut seos ka eeltoodud informeerituse puudumisega. Seda just selles mõistes, et kui osaline ei ole teadlik, mis on tema võimalused ja et tegemist on vabatahtliku osalemisega, siis ei ole tal enda õigusi kuidagi võimalik ka teostada. Sellest tulenevalt on ka autori ettepanek siinkohal sarnane informeerituse punktis välja toodud ettepanekuga. Ehk siis tuleks lepitusmenetlusse suunavatele spetsialistidele üle korrata ja välja tuua, et sellised probleemid esinevad menetluses osalejatel ning informeerimine erinevatest võimalustest ja vabatahtlikkusest on väga oluline.

Seejärel analüüsis autor konfidentsiaalsuse nõude täitmist. Konfidentsiaalsusega pigem lepitusmenetluses ja konfliktivahenduses probleeme ei esinenud. Vaid kahel intervjuueeritaval oli negatiivne kogemus, sest vahenduse käigus toimuv arutelu ja kokkulepe avaldati hiljem kolmandatele isikutele. Seega võib väita, et praegune mudel selles aspektis toimib hästi ning sisulisi muutusi sisse viia ei ole vajalik. Kuna aga ühe konfidentsiaalsuse rikkumise korral oli tegemist kooliõpilastega, siis võib silmas pidada seda, et protsessi osapoolteks võivad olla ka lapsed, kellele on ehk vajalik konfidentsiaalsuse punkt eraldi ja täpsemalt üle selgitada, mis on konfidentsiaalne.

Lisaks konfidentsiaalsusele analüüsi autor samas punktis ka kokkuleppeid puudutavaid asjaolusid. Lepituse käigus koostatav kokkulepe peaks olema läbimõeldud selliselt, et esiteks, kas sellest kokkuleppest osapooltele üldse tolku on. See tähendab seda, et eelkõige peab hindama, kas osapooled peaksid osa võtma tegelikult mingist muust alternatiivsest programmist. Ehk kas vahendus on antud juhul see lahendus, mis osapooltele vajalik on või on osapooltel vaja hoopiski muud sotsiaalset programmi. Samuti peaks jälgima, kas protsessi käigus koostatav kokkulepe ja selle tingimused on ka täidetavad ning rakendama ka kokkuleppe täitmisele mingisuguse järelevalve, sest praegu konfliktivahenduse korral kokkulepete üle järelevalve võimalus on küll olemas, kuid rakendus sellele pigem kehv ning see on üks väga suur kitsaskoht praeguses mudelis. Seetõttu on taas autori ettepanek, et vahenduse mudel vajaks täpsemat ja kontrollitavamat järelevalve mehhanismi, millega kindlustada just ohvritele see kindlus, et kokkuleppest peetakse ka kinni. Kuigi selline järelevalve on võimaldatud, siis selle rakendamisega ei olnud intervjuueeritavad pigem rahul.

Seetõttu andis autor ühtlasi ettepaneku osapoolte soovil korraldada üks lisakohtumine, mis annaks võimaluse anda ülevaate sellest, kuidas kokkulepete täitmine kulgeb. Selline ettepanek annaks võimaluse reguleerida paremini eeltoodud aspekte ja samuti osapoolte soovil suurendaks lisakohtumine oluliselt ohvri huvidega arvestamist protsessi käigus ja kaotaks või leevendaks väljatoodud kitsaskohti.

Laste osalus viibki viimase uurimisküsimuse juurde ehk kuidas on tagatud lapse autonoomsus. Alaealiste puhul tuleb süsteemile läheneda eriti delikaatselt, sest n-ö iga vale liigutus võib kaasa tuua olulise väärtuse, mis mõjutab alaealise edasist elu. Samuti on alaealised ka hapramad ning nende turvalisus protsessi käigus on mõjutatud pisut teistest aspektidest kui seda on täiskasvanute turvalisus. Kahjuks tuli laste puhul välja, et alati ei olnud lapse huvi esikohal vaid konfliktivahenduses osalemise üle otsustas hoopiski lapsevanem. Laps ei saanud suurel määral oma iseseisvat huvi ja mõtteid edastada. Peamiseks küsimuseks on, kas konfliktivahendusse kaasata lapsevanem või mitte? Mõned alaealised tõdesid, et vanemate osalus aitass oluliselt kaasa, sest see tagas neile suurema turvatunde. Ühtlasi toodi välja ka asjaolu, et lapsevanem teab ja tunneb oma last, et teda vajalikul hetkel kas maha rahustada või aidata oma mõtteid väljendada. Samas tekitas osadele alaealistele vanemate osalemine ka ebamugavust ning nad ei julgenud ausalt rääkida, mis tegelikult juhtus, sest kartsid vanemate hukkamõistu. Seega on autor seisukohal, et alaealiste puhul tuleb enne konfliktivahendust või lepitusmenetlust neutraalses keskkonnas otsustada, mis on alaealise huvides parem, kas kaasata vanem või mitte. Kuna intervjuueeritavate vastustest tuli samuti välja, et teatud juhtudel alaealised ei ole valmis enda mõtteid ja tundeid avaldama, kui nad tunnevad, et nende vanemad jälgivad neid, siis on väga oluline, et alaealistele võimaldatakse selline pingevara vestlus erapooletu vahendajaga. Kuna alaealiste puhul tuleb veel eriti tähelepanelik olla, kuidas protsess kulgeb, siis leiab autor, et see oleks mõistlik viis leidmaks konkreetsele juhtumile parim lahendus.

Seega või lõppkokkuvõtteks öelda, et autor leidis käesoleva magistritöö analüüsi käigus, mis on praegused välismaiste õigusaktide mõjutused meie õiguskorrale ning millisel määral soodustavad meie siseriiklikud aktid taastavat õigust kasutama. Ühtlasi, et millisel määral on siseriiklikes õigusaktides reguleeritud taastava õiguse protsessi sisuline pool ja kuidas on jälgitav välismaiste õigusaktide mõjutustel protsessi kriteeriumite täitmine. Samuti leidis autor, millised on konfliktivahenduse ning lepitusmenetluse kitsaskohad ja millised on hetkel võimalused nende kitsaskohtade parandamiseks. Ühtlasi sai autor edasi anda enda mõtted ja soovitusel, kuidas saaks konfliktivahendust ning lepitusmenetlust muuta ühtlasemaks ning

efektiivsemaks. Selle magistritöö põhjal leiab autor, et siit oleks ainekst edasi uurida, kuidas välismaiste õigusaktide kriteeriumite täitmist Eesti õiguskorda tuua ning millised on olemasolevad praktikad kohtulahendite näol.

ANALYSIS OF CURRENT MEDIATION PRACTICES AND SUITABLE MODELS

Summary

It is quite clear that our criminal proceedings need some kind of an improvement. Author does not claim that the current practice is flawed, but it just needs some development to keep up with the developing society. Therefore it is necessary to review the process from time to time and find aspects, which needs improvement and develop new ways to approach the process.

One opportunity for alternative procedure is using principles of restorative justice. Restorative justice is a process, where participants will be given the opportunity to participate in procedure by letting them find the solution by themselves. The process begins with the event, which happens usually between the victim and the offender. It does not have to be a physical violence or something like that. It can be also a little misunderstanding between the parties. The important thing is that these parties are redirected to restorative justice or they can seek for this procedure by themselves. After that, the first meeting will take place. First meeting is individual. Moderators conducts meetings with parties separately. When this is done, the final meeting will take place, where all parties are together. In this meeting, parties can express their thoughts and find ways to repait the harm, when the harm was caused. Because the victim is involved in this process much more than we are used to in the normal procedure, then it is crucial that the interests of the victim are protected. And this aspect is actually the main research goal of present master's thesis. Author's main goal is to analyze what are the current opportunities to implement principles of restorative justice. Also to find problems with the restorative justice model and find ways to solve them or improve the model.

To find these problems, author had to study restorative justice model more closely and thoroughly. For this purpose, the author was given interviews to analyse. Interviews were conducted with people who had participated in restorative justice process. There was overall 29 interviews. 12 of them were performed with minors. The interviews were conducted in a semi-structured manner. Therefore, the interviewees had the opportunity to share their thoughts and feelings, but at the same time the interview was under the control of the interviewer. Author analysed interviews and intertwined results with the criteria set out in the legislation. In doing so, author had the opportunity to compare which criteria is followed in current practice and which criteria needs improvement or better regulation. Author based the criteria on a directive

2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime.

First criterion of the directive article 12 is that the restorative justice services are used only if they are in the interest of victim and following safety considerations. Also that participating in the service must be on the victim's free and informed consent, which may be withdrawn at any time. According to the author, this criterion is the most important, because the main purpose of restorative justice is to put the victim in the best possible position. Therefore it is crucial that the victim would agree to participate in the process voluntarily and is offered withdraw the consent at any time. So overall the most important thing is that the interests of the victim are protected during the restorative justice process. Many different aspects emerged from the analysis of the victim's interests. Firstly, it turned out that the time between what happened and the first meeting makes a huge difference. The responses of the interviewees revealed that in some cases, this period between incident and first meeting, can reach up to half a year or more. This is on aspect where the victim may be in a worse situation than before. Some interviewees pointed out that such a long wait created insecurity in them and the no longer felt safe because there was only one thought in their head and that was how to complete the process. They needed some answers and recalling what was happened all the time did no good for their mental health. Therefore, this was the first matter the author identified. To find a solution to this problem, author proposed that some kind of a regulation is needed, which regulates what can be the maximum period during which the victim must be invited to the first meeting. Secondly, the interviewees pointed out that the physical characteristics of the room where the meetings are held are very important. For example, the meeting at the police premises caused inconvenience to the party and it would have been great if the meeting could take place in a more comfortable environment. Also it was noted that it is important how the participants are seated. The victim does not want to sit in a place where he or she feels that the door is too far away and the offender is in the middle of the room. Conjointly, doors should not be audible and the windows should be closed. Such aspects gave victims greater confidence and courage. To find a solution to this matter, author proposed that depending on the circumstances of the individual case, it is necessary to assess which room to choose for the meeting and how to place persons in that room. Thirdly, it is very important for the participants to be able to tell their story during the process and in the end the participants need answers. It is very difficult to find the one and only solution to the process so that the victim receives answers and the other parties have the best possible experience as well. So, from this point of view, author could not propose

any kind of suggestions for better functioning model and stated that it is important to approach each case personally. Fourthly, at the end of the process, an agreement is made between the parties. But what came out, is that it must be monitored whether this agreement succeeds in the process or whether the parties need a different program. Therefore, it is important that before commencing the process, decide whether a restorative justice service is the best possible way to settle the dispute between the parties. Lastly, the role of moderator is also very important. Fortunately, the interviewees did not say that there were any big problems with the moderators and so there is no need of major changes in the model. The interviewees rather pointed out that moderators were honest, impartial, helpful and cheerful. There were only a few who stated that they were not satisfied with moderators work. However, the same quality must be maintained and it is important to ensure that this kind of professionalism continues.

Second criterion of the directive article 12 is that before agreeing to participate in the restorative justice process, the victim should be fully informed about the process and the potential outcomes. Also, victim has to be informed about the procedures for supervising the implementation of any agreement. For analysing if the interviewees were informed, author firstly gathered information about who guided interviewees to restorative justice process. It is important, because guider is the first link in the circuit and therefore first one to provide any kind of information about the process. To provide information to victim is important, because if the victim is aware of his or her rights, he or she can also make an informed decision to exercise those rights. Unfortunately, the results showed that the participants and especially victims were rather uninformed. Many participants heard about such a service for the first time. The main complaints were that parties were not informed before the process what are the alternatives if they do not agree to take part of the restorative justice service. Also, the results showed that the lack of information is more pronounced in conciliation proceedings. Therefore, in order to solve the problem, the author proposed to review who is the biggest guider when it comes to conciliation proceeding and analyse whether officials are adequately trained and informed.

Third criterion of the directive article 12 is that offender has acknowledged the basic facts of the case. To analyse this aspect was very difficult, because this was the kind of information that was complicated to read from the answers. Complicated because the interviewers were not aware of what was the event which led the parties to restorative justice service. The first problem with this aspect was the fact that most of the interviews took place with the victims and the question about the defendant for example, would have led to only a cognitive response

and would not have reflected reality. Also, on some occasions it was not certain who is the victim. For these reasons, the author had no suggestions for improving the model.

Fourth criterion of the directive article 12 is that any agreement should be made voluntarily and may be taken into account in any further criminal proceedings. These results were somewhat worrying. Almost half of the interviewees, who had been participated in conciliation proceeding, pointed out that they did not participate in the process voluntarily. This was explained by the fact that the parties were not aware of what the other options were. In order to solve this problem with the model, the author pointed out that specialists who guides participants to restorative justice services, whould be informed that such problems exist and informing participants about various options and voluntary participation is crucial.

Fifth criterion of the directive article 12 is that discussions in restorative processes are confidential and they should not be published, except with the agreement of the parties or as required by national law due to an overriding public interest. Fortunately, only 2 of the 29 interviewees stated that they had a negative experience of breaching confidentiality. One of them involved students who later published what was discussed in the process. Therefore, one way to prevent this in the future is to make it particularly clear for children that all the information is confidential. Other than that, it can be said that there is no huge problem with confidentiality and author did not give any proposals to change the model. As the agreements written in the process are also closely related to confidentiality, author analysed the proposals related to the agreements in the same chapter. Agreements revealed a major difference between the restorative justice service and the conciliation proceeding. Because conciliation proceeding is determined by a Conciliation Act, therefore the proceeding itself is more regulated. Six interviewees stated that the agreements did not meet their expectations. This was due to the fact that the agreements appeared to be a mere formality and filling the obligations which were taken with the agreement was not monitored after. This caused a lot of insecurity for the victims. Author suggested that the current practice of concluding agreements requires changes and a regulatory act, which would make it possible to monitor these agreements. We have this kind of regulation right now, but participants were dissatisfied with the implementation of monitoring.

The last aspect which is not included in the directive, but the author found it important to address is children's autonomy and rights. It is important topic, because when it comes to children, every move is crucial and important, because it affects children's life and future more

than it affects adults life. Unfortunately, it was also clear from children responses that children did not participate in the process voluntarily, but simply did it because their parents said so. Therefore, the main question when it comes to children's interests, is that whether a parent should be included in restorative justice process. Some children pointed out that including parents increased their sense of security, but it was also pointed out that they were unable to speak honestly in the presence of a parent and that caused tension. Therefore, the author suggested that if a child is involved in the process, the best way to make sure if children's interests are protected, is firstly to identify in a neutral environment whether parent should be included or not.

To sum up, author identified some problems that arise in the restorative justice practice and made suggestions on how to improve model and therefore make the process even more efficient and professional. The author very much hopes that the problems indentified will be resolved.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Achilles, M., Zehr, H. (2001). Restorative justice for crime victims: the promise, the challenge. *Academia*.
2. Ahven, A. (2021) Ohvriuuritud 2010-2021. Küsitlused inimeste kokkupuudetest kuritegevusega. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/ovu_2021_0.pdf (25.04.2022).
3. Arro, M. Lepitusmenetlus menetlusliigina perevõigivalla juhtumite puhul. Tartu Ülikoolis 2014. aastal kaitstud magistr töö. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/42810> (25.04.2022).
4. Barnes, G. C., jt. (2015). Are Restorative Justice Conferences More Fair Than Criminal Courts?: Comparing Levels of Observed Procedural Justice in the Reintegrative Shaming Experiments (RISE). – *Criminal Justice Policy Review*.
5. Ervo, L. Õiglase kohtupidamise väljavaated kriminaalasjades: tulevikuvisionid ja praegune olukord Skandinaavias ja Euroopas. – *Juridica*, 2013/I.
6. Espenberg, K. jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring (2017). Tartu: Tartu ülikool, Arvuti võrgus kättesaadav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/uuringute-andmestikud/kuriteoohvrite-kaitse-ja-kohtlemise-uuring-2017> (21.04.2022).
7. Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste karistusõiguse reform Eestis: materiaalsoigus, menetlus ja sotsiaaltöö - *Juridica*, 2019/3.
8. Intervjuude tulemused.
9. Kaugia, S., Narits, R., Pettai, I. Perevõigivalla juriidilise regulatsiooni hetkeseis ja perspektiiv Eesti õiguspraktikute küsitluse põhjal. - *Juridica*, 2015/IX.
10. Kergandberg, E., Pikamäe, P. (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2012.
11. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Arvutivõrgus kättesaadav <https://www.just.ee/media/754/download> (24.04.2022).
12. Kruis, N. E., Seo, C. (2021). The impact of school's security and restorative justice measures on school violence. - *Children and youth services review*.
13. Kuritegevus eestis 2021. Alaealiste poolt toime pandud kuriteod. Kättesaadav arvutivõrgus:

https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2021/prioriteetid_page.html
(25.04.2022).

14. Kärner, M., Ploom, T. Kannatanu huvide realiseerimine kriminaalmenetluses. – *Juridica*, 2015/VII.
15. Laidvee, K. Lepitusmenetlusest. Kuidas toimub lepitamine? – *Juridica*, 2013/VII
16. Prokuratuuri aastaraamat 2021. Kriminaalmenetluse statistika. Tabel 1. Lõplikud menetlusotsused. Arvuti võrgus kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2021/kriminaalmenetluse-statistika> (25.04.2022).
17. Tani-Jürisoo, K. jt. (2018) Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. – Arvuti võrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf (21.04.2022).

KASUTATUD ÕIGUSAKTID

18. Declaration of the Ministers of Justice of the Council of Europe member states on the Role of Restorative Justice in Criminal Matters (2021). Arvuti võrgus kättesaadav: <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79> (21.04.2022).
19. 2018. aasta Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus CM/Rec(2018)8 - Concerning restorative justice in criminal matters. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/Recommendation-CM-Rec-2018-of-the-Committee-of-Ministers-to-member-States-concerning-restorative-justice-in-criminal-matters-.pdf> (25.04.2022).
20. 17. novembril 2010. aastal vastu võetud Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf (25.04.2022).
21. 25. oktoobri 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuete kohta. - ELT L 315, lk 69. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=HR> (25.04.2022).

22. Karistusseadustik. - RT I, 21.05.2021, 9.
23. Kriminaalmenetluse seadustik. - RT I, 22.12.2021, 45.
24. 26. 09. 1991 vastu võetud Laste õiguste konventsioon. - RT II 1996, 16, 56.
25. 25. 01. 2018 vastu võetud lepitusmenetluse läbiviimise korra määrus. - RT I, 26.01.2018, 23.
26. Lepitusseadus. - RT I 2009, 59, 385.
27. Ohvriabi seadus. - RT I, 06.05.2020, 22.
28. Viini deklaratsioon - Vienna Declaration on Crime and Justice: Meeting the Challenges of the XXIst Century (10th United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Vienna, 10-17 April 2000. Arvuti võrgus kättesaadav: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/4r3e.pdf> (25.04.2022).
29. Väärteomenetluse seadustik. - RT I, 22.12.2021, 7.
30. ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon - ECOSOC Resolution 2002/12 on the Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf> (25.04.2022).